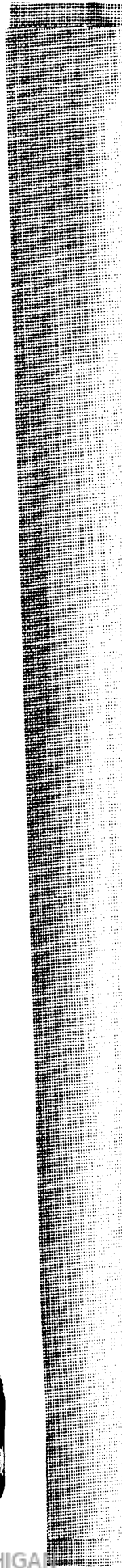

*Banaksutiwnner Azgayin
Patuirakutean ew Hayastani
Hanrapetutean mijew*

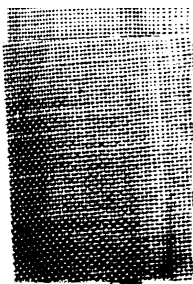
S. Vratsean

**ԲԱՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐ
ԱԶԳԱՅԻՆ ՊԱՏՈՒԻՐԱԿՈՒԹԵԱՆ
Ե Ի
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ
ՄԻՋԵԻ**

Գրեց՝ Ս. ՎՐԱՑԵԱՆ

**Հրատարակութիւն «Հայրենիք»ի
1920, Պօսթըն**

**ԲԱՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐ
ԱԶԳԱՅԻՆ ՊԱՏՈՒԻՐԱԿՈՒԹԵԱՆ**

ԵՒ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹ. ՄԻՋԵՒ

Կտրուած լինելով արտասահմանի կեանքից եւ չստանալով դադութային մամուլը՝ մենք՝ Հայաստանի քաղաքացիներս՝ շատ քիչ տեղեկութիւններ ունէինք արտասահմանի հայ դադութների կեանքում մղուող այն բուռն պայքարի մասին, որ ծայր էր տուել, մանաւանդ, Մայիս 28-ի ակտից յետոյ: Սակայն հետզհետէ ստացուած թերթերից, եկած ճամբորդներից ու նամակներից, այլ եւ Պարիզի մեր Պատուիրակութեան անդամներից, ինչպէս նաեւ Հ. Յ. Դաշն. Թ-րդ Ընդհ. Ժողովին եկած պատգամաւորների բերած տեղեկութիւններից յայտնի եղաւ, թէ այդ ակտը ահագին աղմուկ է հանել արտասահմանում եւ հայ հասարակութիւնը բաժանել է երկու՝ իրար դէմ պայքարող բանակների: Պարզուեց նաեւ, թէ ի՞նչքան ոյժ ու եռանդ է վատնուել այդ անմաստ ու գոեհիկ միջոցներով տարուող պայքարի համար:

Պէտք է ասել, որ մեզ՝ Հայաստանցիներս համար անհասկանալի էր այդ տա-

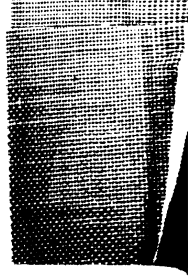
րօրինակ վէճի իմաստը : Ի՞նչ սարսափելի բան կար Մայիս 28-ի ակտի մէջ, որ այդ պիսի փոթորիկ է առաջ բերել նրա շուրջը : Չէ՞ որ, օրինակ, Նոյեմբեր 20-ին էլ նման ակտ էր յայտարարուել Պօղոս Նուպարի կողմից, եւ, սակայն, Հայաստանում ոչ ոք չբողոքեց ու չվրդովուեց դրանից, անշուշտ, մէջտեղը անհասկացողութիւն կար, եւ այդ անհասկացողութիւնն արդիւնք էր այն սխալ ըմբռնման, որին ենթարկուել էր Մայիս 28-ի ակտը արտասահմանի հայ հասարակութեան մէջ :

Մայիսի 28-ի ակտը, այսինքն Միացեալ եւ Անկախ Հայաստանի յայտարարումը մեզ համար ո՛չ մի յետին միտք չէր պարունակում, եւ մեզանից ոչ ոք մտածել անգամ չէր կարող, թէ այդ ակտը Հայաստանից դուրս, այդպիսի անհեթեթ գնահատութեան կ'արժանանայ : Ո՛չ ոք չէր կարող խորհել, որ կը գտնուեն մարդիկ, որոնք այդ գերազանցապէս պատմական ակտը անձնական կամ խմբական արժանապատուութեան հարց կը դարձրեն :

Մայիսի 28ին, Հայաստանի Հանրապետութեան տարեդարձի օրը, կատարուած հանդէսն ու միութեան եւ անկախութեան յայտարարութիւնը ամէնից առաջ հետեւեալն էր Հայաստանի սահմաններում ապ-

րող տաճկահայութեան պահանջի: Նը-
րանք էին, որ վերջին համադրումարում
պահանջ էին դրել, որ, ըստ կարելոյն
չուտ, կատարուի անկախութեան պաշտո-
նական հռչակումը: Նրանց ներկայացու-
ցիչներն էին, որ մէկից աւելի անգամներ
դիմել են կառավարութեան եւ Հայաստա-
նի Սորհրդարանին եւ առաջարկել այդ
ակտը կատարել: Եւ, վերջապէս, բոլոր
իրադարձութիւններն այնպէս էին, որ
այդ ակտը եղել է Հայաստանի սահման-
ներում ապրող նախկին տաճկահայերի եւ
կառավարութեան փոխադարձ համաձայ-
նութեամբ:

Ի՞նչ նպատակ է ունեցել Հայաստանի
կառավարութիւնը՝ Մայիսի 28-ի ակտը
գլուխ բերելով — բռնութիւն դնել տաճ-
կահայերի վաճքի վրա՞, սեփականացնել
Պարիզի Արդաշին Համադրմանը իրա-
ւունքները, չէզոքացնել Պօղոս Նուպարի
Պատուիրակութի՞ւնը, առաջ տանել ինչ
որ նեղ կուսակցական շահե՞ր: — Բնա՛ւ
եւ ամենեւին ոչ: Ծայրայեղ աստիճանի
անդարեխղճութիւն կը լինի այս տեսակ
մեղադրանք չարտել Մայիսի 28-ի ակտի
հեղինակների երեսին: Նրանք կարիք չու-
նէին այդպիսի թաքուն նպատակներ հե-
տապնդելու: Նրանք այնքան տղայամիտ
չեն, որ չհասկանան, թէ ի՞նչ վտանգա-
ւոր հետեւանքեր կ'ունենային այդօրի-

նակ միտումների արտայայտութիւնը :
Եւ, վերջապէս, ի՞նչ կարիք ունէին նը-
րանք այդպիսի քայլերի . . . :

Մայիսի 28-ի ակտը անելով՝ Հայաս-
տանի կառավարութիւնը մէկ մտահոգու-
թիւն ունէր — արագացնել հայ ժողովրդի
երկու հատուածների միութիւնը եւ ի լուր
աշխարհի յայտարարել հայ ժողովրդի
անյողդողդ կամքը՝ անկախ պետական
կեանքով ապրելու : Հայաստանի կառա-
վարութիւնը շատ լաւ հասկանում էր, որ
միութեան իրականացումը միայն յայ-
տարարութեամբ չէր լինի, անհրաժեշտ
էր գործնական քայլեր առնել, եւ դրա
համար նա տպաստում էր, որ արեւմտահա-
յութեան կողմից ընդառաջ կ'երթան այդ
յայտարարութեան, եւ քիչ ժամանակ յե-
տոյ կը կազմուի միացեալ կառավարու-
թիւն եւ միացեալ խորհրդարան : Այդ նը-
պատակով էլ նա արաւ հարկաւոր քայլե-
րը՝ վստահ, որ թէ Պօլսում եւ թէ, մա-
նաւանդ Պարիզում Մայիսի 28-ի ակտը
ճիշդ կը հասկացուի եւ ջերմ վերաբերու-
մի կը հանդիպի :

Սակայն, դժբախտաբար, այդպէս չը-
պատահեց : Պարիզի Ազգային Պատուիրա-
կութիւնն իրեն վիրաւորուած է գրացել
Մայիսի 28ի ակտից եւ նոյնիսկ պատրաս-
տուել է հրապարակային յայտարարու-
թեամբ բողոքել նրա դէմ : Եւ միայն չը-

Generated on 2017-07-13 11:18 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39076002943905
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

Արդ՝ որո՞նք են այն հարցերը, որոնք քննութեան նիւթ են դարձել Պարիզում և ի՞նչ: Եզրակացութիւններ են հանուել:

Բանակցութիւնները Պարիզում Պօղոս Նուպարի եւ Ահարոնեանի միջեւ տեւել են բաւական երկար, բանակցութեան առարկայ է եղել Ամբողջական Հայաստանի Կառավարութեան, Պարլամենտի եւ Պատուիրակութեան կազմութեան հարցը: Ստացուել է հետեւեալ արդիւնքը.

Պօղոս Նուպարը պահանջել է կազմել.—

1) Միացեալ Պարլամենտ. կէսը՝ ռուսահայ, կէսը՝ տաճկահայ:

2) Միացեալ ժամանակաւոր կառավարութիւն, կէսը՝ տաճկահայ, կէսը՝ ռուսահայ:

3). Կառավարութեան կազմի տաճկահայ անդամները նշանակուում են Պօղոս Նուպարի Պատուիրակութեան կողմից. ռուսահայ անդամները՝ Հայաստանի ներկայ կառավարութիւնից:

4) Պօրտֆէյլների բաժանումը կատարել չի տեսարձ համաձայնութեամբ, բայց նախարարապետը պէտք է լինի Պօղոս Նուպարը՝ մնալով նաեւ Միացեալ Պատուիրակութեան նախագահ:

5). Արտաքին գործոց նախարարը պէտք է լինի ոչ-Դաշնակցական:

6). Զինուորական նախարարը պէտք է լինի ոչ-Դաշնակցական եւ նշանակուի

երկու կողմերի ընդհանուր համաձայնութեամբ:

7). Քանի որ նախարարապետը պիտի ապրի Պարիզում, նրան Երեւանում պէտք է նշանակել փոխանորդ:

8). Ժամանակաւոր կառավարութիւնը կազմուելուց յետոյ, ներկայ Պարլամենտին պիտի տրուի անորոշ ժամանակով դադար, մինչեւ որ գումարուի միացեալ Պարլամենտը:

9). Տաճկահայերի պարզամենտական ընտրութեան ձեւը պէտք է մշակուի փոխադարձ համաձայնութեամբ եւ իսկոյն պէտք է անցնել ընտրութիւններին:

10). Միացեալ Պատուիրակութիւնը պէտք է կազմուի Պարիզում, փոխադարձ համաձայնութեամբ, չորս-չորս կամ երեք-երեք ամէն կողմից: Տաճկահայ անդամներին կը նշանակէ Պօղոս Նուպարը, իսկ միւս կողմինը՝ կառավարութիւնը:

11. Պօղոս Նուպարի նշանակած անդամները անփոփոխելի են, եւ նոյնիսկ միացեալ ժամանակաւոր կառավարութիւնն իրաւունք չպիտի ունենայ հրաժարեցնել նրանց մինչեւ հայկական հարցի լուծումը:

12). Նոր Պատուիրակութեան նախագահ լինելու է Պօղոս Նուպարը եւ ամբողջապէս պատասխանատու պիտի լինի մի-

ացեալ կառավարութեան առջեւ. շատ խնդիրներ նա պիտի լուծի ըստ իր հայեցողութեան, առանց կառավարութեան կամքը առնելու:

Հայաստանի Հանրապետութեան Պատուիրակութիւնն ընդունել է, որ

1). Կառավարութիւնն ու Պարլամենտ կազմուին կէս առ կէս՝ տաճկահայերից եւ ռուսահայերից:

2). Նախարարապետը պէտք է ապրի Հայաստանում եւ ոչ Պարիզում, հետեւաբար Պօղոս Նուպար չի կարող այդ պաշտօնն ստանձնել:

3). Զինուորական նախարարը պէտք է լինի չէզոք անձնաւորութիւն, ինչպէս մինչեւ այսօր է եղել, արտաքին գործօցը՝ ներկայ կառավարութիւնից կը նշանակուի:

4). Երկու Պատուիրակութիւնները կը ձուլուեն Պօղոս Նուպարի գլխաւորութեամբ, սակայն Միացեալ Պատուիրակութիւնը պէտք է գործէ կառավարութեան հրահանգներով եւ պատասխանատու է կառավարութեան առջեւ:

5). Նոր Պատուիրակութեան տաճկահայ անդամները կարող են նշանակուել Պօղոս Նուպարի կողմից, բայց մի անգամ որ Պատուիրակութիւնը կազմուեց, այլ եւս նա ենթակայ է կառավարութեան:

6). Յանկալի է նոր Պատուիրակութիւն-

նը կազմել երեք հոգուց — նախագահ՝ Պօղոս Նուպար, անդամներ՝ մէկ Դաշնակցական եւ մէկ ոչ-Դաշնակցական :

Ուշագիւր ընթերցողը երկու կողմի այս առաջարկութիւններն իրար հետ համեմատելուց եւ մանրամասն քննելուց յետոյ՝ չի կարող չնկատել, որ երկու հիմնական աշխարհահայեացք իրար են բաղիւնել այս տեղ. մի կողմից ցանկութիւն Հայաստանը կառավարելու հին ձեւով, միւս կողմից ձգտում՝ Հայաստանի քաղաքական ճակատագիրը նախ եւ առաջ տեսնել Հայաստանի մէջ, ժողովրդի ծոցում : Մի կողմից խօսում է հին՝ աղա-ամիրայական մտայնութիւնը, միւս կողմից՝ ժողովրդական—դէմօկրատիկ ոգին : Այս երկու ըմբռնումներն են, որ յետագային աւելի ցայտուն կերպով են երևան գալիս :

Մինչդեռ Պարիզում տեղի են ունենում բանակցութիւններ, որոնց մասին Հայաստանում շատ ուշ միայն իմացուեց, թէ Ահարոնեանի, թէ Պօղոս Նուպարի կողմից հեռագրական դիմում է լինում Հայաստանի Կառավարութեան, որով առաջարկում է չձեռնարկել Կառավարութեան եւ Պորհրդարանի վերակազմութեան Մայիս 28-ի ակտի համաձայն եւ սպասել Պարիզից ուղարկուելիք պատգամաւորներին, որոնք բերելու են այդ առ-

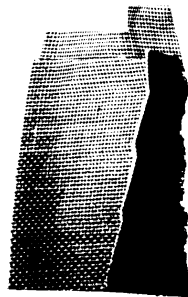
Թիւ նոր առաջարկութիւններ: Հայաստանի Կառավարութիւնը բնականաբար, միայն ուրախանալ կարող էր այդ դիմումին համար, ուստի եւ շտապում է դրական պատասխան տալ: Այնուհետեւ բաւական երկար ժամանակ կառավարութիւնը մնում է չլրացուած տաճկահայ անդամներով. նրանց յատկացուած տեղերը մնում են բաց:

Պէտք է այստեղ ասել, որ Մայիսի 28ի ազգայնական կառավարութեան բոլոր անդամների սկզբունքային համաձայնութեամբ: Կառավարութիւնը, որ կազմուած էր Դաշնակցական եւ «Ժողովրդական» նախարարներից, միաձայնութեամբ կազմակերպեց Մայիսի 28ի հանդէսը, որին նախագահեց ժողովրդական Կուսակցութեան ներկայացուցիչ հանրային կրթութեան եւ արուեստի նախարար Գ. Մելիք-Ղարաբէկեանը: Միութեան եւ Անկախութեան յայտարարութեան թուղթը ստորագրել են բոլոր նախարարներն՝ առանց կուսակցական խտրութեան: Ակտին միայն Սօց.-Յեղ. եւ Սօց.-Դէմ. Ֆրակցիաներն էին հակառակ, բայց նրանց ազդեցութիւնը Հայաստանում այնքան աննշան է, որ հազիւ թէ կարելի լինի, որեւէ կարեւորութիւն տալ նրանց կարծիքին:

Մայիս 28-ից յետոյ միայն, իրենց

ներքին պառակտումների հետեւանքով, Հայ Ժողովրդական Կուսակցութիւնը, յանկարծ, դէմ արտայայտուեց կատարուած ակտին: Թէ ինչ էր դարձել նրանց ներսը, այդ, ի հարկէ, մեզ յայտնի չէ, բայց յայտնի է, որ քաղաքական գործիչներին անվայել ձեւով նրանք դուրս եկան մի ակտի դէմ, որի հեղինակներին մի քանիսն էլ իրենց ներկայացուցիչներն էին եւ որի կարեւորութիւնն իրենք էլ էին հասկանում ու պնդում:

Ժողովրդական Կուսակցութեան հակառակութիւնն աւելի եւս ուժեղացաւ, երբ Պարիզից՝ Պրն. Մ. Պապաջանեանից ըստացուեցին հրահանգներ, որ Ժողովրդական Կուսակցութիւնը շարժուի համաձայն Պօղոս Նոսպարի ցուցմունքներին: Չէ կարելի նկատողութեան չառնել Պրն. Մ. Պապաջանեանի տգեղ ընթացքը, որովհետեւ նա, իբրեւ պատուիրակ Հայաստանի Հանրապետութեան, պարտաւոր էր կամ ղեկավարուել այդ Պատուիրակութեան ունեցած հրահանգներով, կամ հրաժարուել: Նա, սակայն, մնաց Պատուիրակութեան կազմի մէջ եւ շարունակեց գործել նրա դէմ՝ այդպիսով արջի ծառայութիւն մատուցանելով Հայաստանի դատին: Անշուշտ, Պրն. Պապաջանեանը ժամանակին կը պարզէ հանրութեան առջեւ իր ընթացքի զրդիչները, բայց

այն, ինչ որ այսօր է յայտնի այստեղ, շատ վատ վկայական է նրա քաղաքական կարիերի համար:

Հայ Ժողովրդական Կուսակցութեան վարժունքն սկզբում հասկանալի չէր մեզ համար, սակայն հետզհետէ եկան արտասահմանից թերթեր ու տեղեկութիւններ, եւ ամէն բան պարզուեց. դուրս է գալիս, որ արտասահմանում Մայիսի 28-ից յետոյ հսկայական փոթորիկ է առաջ եկել հայ գաղութների կեանքում, կատաղի պայքար է սկսուել, եւ Պարիզը, Ղժբախտաբար, փոխանակ մեղմացնելու ու հանդըստացնելու կրքերը, իր անխորհուրդ դործելակերարով աւելի է հրահրել հրդեհը: Վէճն ու կռիւը հայկական շրջաններից անցել է օտարներին, եւ ահա ամէն կողմից սկսել են տեղալ ղժգոհութիւններ ու յորդորներ վերջ տալու պառակտումին: Հայաստանում, որ այդ աղմուկի թոյլ արձագանգներն էին միայն հասնում, միանգամայն հակառակ տրամադրութիւն էր իշխում: Եւ այդ էր պատճառը, որ Պարիզից մեկնելիք պատուիրակութեան առանձին կարեւորութիւն էր տրւում այստեղ:

Սեպտեմբերի 28-ին Երեւանում բացուեց Հ. Յ. Դաշնակցութեան Ծրդ. ընդհանուր Ժողովը, իսկ Հոկտեմբերին Երեւան հասան Պօղոս Նուպարի երկու առաքեալ-

ները՝ Պ. Պ. Վահան Թէքէեան եւ Ն. Տէր Ստեփանեան: Պօղոս Նուպարի յանձնարարութեամբ առաքելութեան կաղմի մէջ է առնուած եւ Ժողովրդական Կուսակցութեան հիմնադիրներից ու ղեկավարներից մէկը՝ Պ. Սամսոն Յարութիւնեանը:

Պէտք է ասել, որ այս հանգամանքը շատերի վրայ վատ ազդեցութիւն ունեցաւ. առաքելութիւնն եկել էր «յանուն արեւմտահայութեան» բանակցութիւններ սկսելու, ի՞նչ կապ ունէր այդ գործի հետ Ս. Յարութիւնեանը, մէկը, որ այնպէս կրքոտ ու ջմտածուած պայքար էր մղում ներկայ կառավարութեան դէմ: Հէնց առաքելութեան դալուց մի քանի օր առաջ Ալէքսանտրապօլում մի քանի խմբեր բաց էին թողել մի թռուցիկ, որով պահանջուած էին լուծել ներկայ կառավարութիւնն ու պարլամենտը: Այդ թռուցիկի տակ ստորագրել էր եւ Ս. Յարութիւնեանի կուսակցութիւնը: Ժողովրդական Կուսակցութեան վերջին համագումարը հանել էր մի բանաձեւ կառավարութեան դէմ եւ այդ բանաձեւն ստորագրել էր Ս. Յարութիւնեանը: Նա էր, վերջապէս, որ Թիֆլիսի ու Բագուի հայ առեւտրականներին զրգոտում էր Հայաստանի Կառավարութեան դէմ եւ ամէն կերպ աշխատում վարկաբեկել նրան: Այսպիսի մէկին նըշանակել բանակցելու «յանուն արեւմտա-

հայութեան», առնուազն, անտակտութիւն էր, որ, ի հարկէ, չէր կարող վասն նշան չհամարուել եւ կասկածի տրամադրութիւն առաջ չբերել շատերի մէջ:

Այսպէս թէ այնպէս, առաքելութիւնը հասաւ Երեւան եւ ներկայանալով նախարարապետ Ա. Խատիսեանին՝ առաջարկեց սկսել բանակցութիւնները՝ Ամբողջական Հայաստանի Պարլամենտի, Կառավարութեան եւ Պատուիրակութեան կազմութեան մասին: Դիմումը նախարարապետի կողմից յանձնուեց Հ. Յ. Դաշնակցութեան խորհրդարանական Փրակցիային, իսկ այս վերջինս, քանի որ գումարուած էր իրենից բարձր իրաւասութիւն ունեցող Ընդհանուր Ժողովը, յանձնեց նրան: Ընդհանուր Ժողովն իր Հոկտեմբեր 24-ի երկու նիստերում քննեց առաջարկները եւ որոշեց սկզբունքով սկսել բանակցութիւնները եւ այդ նպատակով ընտրել մի յանձնաժողով երեք հոգուց բաղկացած, որին եւ տուեց մի շարք հրահանգներ, որոնց ամփոփումը հետեւեալն է.

1). Կատարել լրացուցիչ պարլամենտական ընտրութիւններ թէ՛ Հայաստանի ներսը եւ թէ՛ արտասահմանի հայ գաղութներում, այն հաշուով, որ առնուազն պատգամաւորների կէսը լինի տաճկահայ:

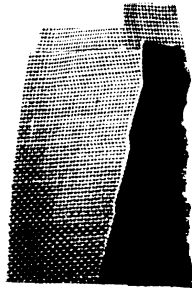
2). Կառավարութեան անդամների կէ-

սից ոչ պակասը պէտք է նշանակուին ա-
րեւմտահայերից :

3). Պարիզի երկու պատուիրակութիւն-
ները ձուլել մէկ Պատուիրակութեան մէջ,
որը գործելու է կառավարութեան հրա-
հանգներով եւ որին նախագահ կարող է
լինել Պօղոս Նուպարը:

Այս կէտերը պատասխան չեն այն ա-
ռաջարկութիւնների, որ բերել էր Պօղոս
Նուպարի պատուիրակութիւնը, եւ որ կը
ներկայացնենք քիչ յետոյ: Ընթերցողը կը
նկատէ, որ էական, սկզբունքային տար-
բերութիւններ այս կէտերի եւ Պարիզից
բերուած առաջարկութիւնների բոլորում
են այն տարբեր ըմբռնումներից ու տեսա-
կէտներից, որ ունէին Պօղոս Նուպարի եւ
Հայաստանի Հանրապետութեան ներկա-
յացուցիչները: Պարիզից եկած առաջե-
լութեան հետ բանակցելու համար ընտր-
ւեցին Շաւարշ Մխաբեան, Մարտ. Յա-
րութիւնեան եւ Ս. Վրացեան:

Նախ քան բանակցութիւնների անցնի-
լը՝ առաջ բերենք Պօղոս Նուպարի կող-
մից Պրն. Վահան Թէքէեանի ներկայա-
ցրած ծրագիրն ամբողջութեամբ:

Ծ Ր Ա Գ Ի Ր
ՀԱՅ ԱԶԳԱՅԻՆ ՊԱՏՈՒԻՐԱԿՈՒԹԵԱՆ
ԱՄԲՈՂՋԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԱՌԺԱՄԵԱՅ ԿԱԶՄԻ ՄԱՍԻՆ

Անդրկովկասեան Հայաստանի մէջ ներկայիս իրականապէս (de facto) գոյութիւն ունեցող Հայ Հանրապետական Կառավարութեան եւ նախկին Օսմանեան Հայաստանի հայերը ներկայացնող Ազգային Պատուիրակութեան միջեւ կը կրնաքրի համաձայնութիւն մը հետեւեալ հիմունքներուն վրայ :

Ա. ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆ

1. Կը կազմուի Առժամեայ Կառավարութիւն մը, որու Նախարարական Խորհուրդը կը բաղկանայ 9-13 անդամէ :

2. Նախարարական Խորհուրդին մէջ կը մտնեն 4-6 արեւելահայ եւ 4-6 արեւմտահայ նախարարներ, իւրաքանչիւր կողմին համար հաւասար թուով . Պատերազմական Նախարարի անձնաւորութիւնը այս նկատողութենէն դուրս կը մնայ :

3. Նախարարական Խորհուրդը նոյնպէս կէս առ կէս կը կազմուի՝ առաջին կէտը Դաշնակցական եւ երկրորդ կէտը Ժողովրդական եւ Ռամկավար անդամներով :

րէն: Պատերազմական Նախարարը անկուսակցական է եւ կ'անուանուի երկու կողմերու համաձայնութիւնովը:

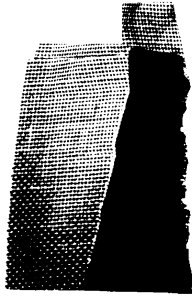
4. Վարչապետը կ'ըլլայ արեւմտահայ մը, որ կը ներկայացուի Ազգ. Պատուիրակութեան կողմէ. Հանրապետութեան ներկայ հորհրդարանը կը վաւերացնէ անոր վարչապետի պաշտօնը:

5. Ըստ որում Վարչապետը Փարիզ կը մնայ իբրեւ նախագահ խաղաղութեան Համաժողովին մեր Հայկական Պատուիրակութեան (տես յետագայ գլուխը), Նախարարական հորհուրդին մէջ իր անձնւորութիւնը հաշուի կ'առնուի, թուի, հատուածի եւ հոսանքի տեսակէտներէն:

6. Վարչապետին Փարիզ մնալուն պատճառաւ, Հանրապետութեան ներկայ հորհրդարանը կ'ընտրէ դեր-վարչապետ մը (vice-president), ով եւ ինչ հատուածէ ու հոսանքէ որ ինքը ուզէ: Դեր-վարչապետին ներկայացուցած հատուածն ու հոսանքը հաշուի կ'առնուին Նախարարական հորհուրդի կէս առ կէսի կազմին մէջ:

7. Նախարարական միւս թղթապանակները կը բաշխուին կողմերու փոխադարձ համաձայնութեամբը: Անոնց յայտացումը կը մտնէ կնիւնելիք վերջնական համաձայնագրի մէջ:

8. Եթէ ռեւէ պատճառով Նախարար մը

պակսի, իր յաջորդը կը նշանակուի մի-
եւնոյն հատուածէն եւ հոսանքէն եւ մի-
եւնոյն եղանակով, որով նշանակուած էր
պակսող անդամը :

9. Նախարարական հորհուրդի անդամ-
ներուն մէջ Դաւենակցական հոսանքի պատ-
կանող կէս մասը կը նշանակուի ներկայ
հորհրդարանի մէջ մեծամասնութիւն
կազմող նոյն կուսակցութեան բաժինէն
(fraction), կամ ուրիշ ռեւէ պատասխա-
նատու մարմինէ մը՝ թէ արեւելահայ եւ
թէ արեւմտահայ Դաշնակցական Նախա-
րարներու վերաբերմամբ. գալով միւս
կէսը կազմող մասին՝ անոնցմէ արեւմը-
տստիայ նախարարները կը ներկայացուին
Ազգային Պատուիրակութեան կողմէ եւ
արեւելահայ նախարարները՝ ժողովրդա-
կան կուսակցութեան պատասխանատու
մարմինին կողմէ :

10. Նախարարական հորհուրդը արտա-
քին թէ ներքին քաղաքականութեան վե-
րաբերեալ եւ բացառիկ կարեւորութիւն
ունեցող որոշումներ տալու ժամանակ —
ինչպէս պատերազմի յայտարարութիւն
եւ հաշտութեան կնքում, հորհրդարանա-
կան ընտրութիւններ, ընկերային բարե-
նորոգումներ եւայլն — կը փնտռէ բոլոր
անդամներու թիւին վրայ 7-ի՝ եթէ 9 է
այդ թիւը, եւ 10-ի՝ եթէ 13 է, մեծա-
մասնութիւնը :

11. Եթէ Նախարարական հորհուրդը պէտք ունենայ հրահանգներ տալու Պատուիրակութեան, այդ հրահանգները քուէարկուած կը համարուին միայն այն ժամանակ, երբ նախարարներու երկու-երրորդը միաբանած են որոշման վրայ: Այս պարագային կը դիմուի նաեւ արտասահման կամ այլուր բացակայ գտնուող վարչապետին եւ ուրիշ նախարարներու ձայնին:

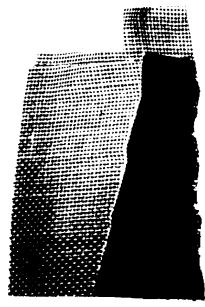
Բ. ՊԱՏՈՒԻՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

1. Ամբողջական Հայաստանի Միացեալ Կառավարութիւնը կ'ունենայ միակ Պատուիրակութիւն մը, որ կը ներկայացնէ Հայ ազգը հաղաղութեան Համաժողովին մօտ:

2. Պատուիրակութիւնը կը բաղկանայ 7 անդամէ, որոնց 4-ը արեւմտահայ եւ 3-ը արեւելահայ:

3. Պատուիրակութեան նախագահն է Հանրապետութեան Կառավարութեան վարչապետը:

4. Պատուիրակութեան կազմին մէջ՝ մէկ կողմէ Դաւենակցական Կուսակցութիւնը եւ միւս կողմէ ոչ-Դաւենակցականները ներակայացուած կ'ըլլան հաւասար թուով, այսինքն 3 առ 3. Նախագահ վարչապետը, իրբեւ անկուսակցական դուրս

կը մնայ ուժերու այս յարաբերութենէն :

5. Պատուիրակութիւնը, նման կառավարութեան, կը մնայ անփոփոխելի մինչեւ Ամբողջական Հայաստանի հորհրդարանի գումարումը : Անդամներու պակասման պարագային՝ անոնց յաջորդները կ'որոշուին նոյն հատուածէն եւ հոսանքէն եւ նոյն եղանակով, ինչպէս եղած էր ոլակսած անդամին համար :

6. Պատուիրակութեան արեւմտահայ անդամները կ'առնուին Արեւմտահայ Ազգային Համագումարին կողմէ ընտրուած ներկայ Ազգային Պատուիրակութեան անդամներու մէջէն՝ պահելով հոն ներկայացուած հոսանքներուն համեմատութիւնը . այն է՝ 2 ոչ-Դաշնակցական եւ մի Դաշնակցական . ի փոխարէն 3 արեւելահայ անդամները կ'որոշուին Հանրապետութեան ներկայ հորհրդարանի կողմէ . այսպէս՝ 2 Դաշնակցական եւ մի ժողովրդական . — սոյն վերջինը կ'ընտրուի եւ յոյց կը տրուի ժողովրդական կուսակցութեան պատասխանատու մարմինին կողմէ :

7. Պատուիրակութիւնը լայն իրաստութիւն կ'ունենայ բանակցելու Համաձայնական Պետութեանց եւ հազարութեան Համաժողովին հետ եւ հետապնդելու՝ Համաժողովին ներկայացուած Յի-

շտտակագրին սահմաններուն մէջ՝ հայկական դատի լուծումը :

8. Պատուիրակութիւնը ինքը կը նշանակէ, երբ պէտք ըլլայ, վերոյիշեալ պետութեանց մօտ Հայաստանի դեսպանները: Եթէ կառավարութիւնը պէտք զգայ նոյն պետութեանց մօտ քաղաքական առաջնութիւններ դրկելու, նախապէս կ'ստանայ այդ մասին Պատուիրակութեան հաւանութիւնը :

9. Պատուիրակութիւնը, նման կառավարութեան, իր գործունէութեան համար պատասխանատու է Ամբողջական Հայաստանի հորհրդարանին :

Գ. ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆ

1. Հանրապետութեան ներկայ հորհրդարանը սոյն համաձայնագիրը վաւերացրելէ ետք, երբ անոր հիման վրայ կազմուած նոր Առժամանակեայ կառավարութիւնը կը ձեռնարկէ իր պաշտօնին, ինքզինք լուծուած կը հռչակէ, տալով իր օրէնդրական իրաւունքները Առժամանակեայ կառավարութեան եւ պարտք դրնելով անոր վրայ շուտով մշակել ընտրութեանց հրահանգը եւ ընտրել տալ Ամբողջական Հայաստանի հորհրդարանը :

2. Ամբողջական Հայաստանի հորհրդարանը, որը իսկապէս Նախա-հորհրդարանը,

դարան (Pres-Parlement) մըն է, կը գործէ մինչեւ Սահմանադիր ժողովի (Constituent) գումարումը, որ միմիայն կարելի է հայկական դատին լուծումէն եւ հայկական հողամասերու գրաւումէն ետք:

3. Խորհրդարանը կը բաղկանայ ընդամենը 80 անդամէ, որոնց կէսը կ'ընտրեն արեւմտահայերը եւ միւս կէսը՝ Արեւելեան Հայաստանի ժողովուրդը:

4. Նկատելով, որ Թրքահայաստանը գրաւուած չէ տակաւին, եւ արեւմտահայ ժողովուրդը մեծ մասամբ երկրէն դուրս կը գտնուի, արեւմտահայոց մասին ընտրութիւնները կը կատարուին երկրի մէջ եւ այլուր գտնուող բոլոր արեւմտահայերու կողմէ, ուր որ հնար է: Արտասահմանի մէջ քուէարկող արեւմտահայերը այսպէսով յանձնառու եղած կը նկատուին, ինչպէս պէտք է յայտարարուի կանխաւ, Հայաստանի քաղաքացիներ դառնալու:

5. Խորհրդարանը օրինաւորապէս իր առաջին նիստը կը գումարէ, երբ ընտրուած արեւմտահայ ներկայացուցիչներու առնուազն երեք-չորրորդը եւ Արեւելեան Հայաստանի ներկայացուցիչներուն մոյնպէս երեք-չորրորդը հաւաքուած ըլլան:

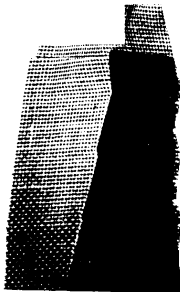
Գ. ՎԱԻԵՐԱՑՈՒՄ ԵՒ ՀՐԱՊԱՐԱԿՈՒՄ
ՆԵՐԿԱՅ ՀԱՄԱՁԱՅՆԱԳՐԻ

Ներկայ համաձայնագիրը այժմու հորհրդարանին կողմէ վաւերացուել է երկու կողմի լիազօրներու ստորագրութիւնը ստանալէ ետք՝ կ'ստանայ օրէնքի ոյժ եւ կը հրատարակուի :

Հրատարակութիւնը կը կատարուի բանաձեւով մը, որուն մէջ կը շեշտուի թէ նախկին Թրքահայաստանն է, որ կազմած է իր կառավարութիւնը եւ անոր միացած է Անդրկովկասի մէջ իրականապէս (*de facto*) գոյութիւն ունեցող Արեւելեան Հայաստանի Անկախ Հանրապետութիւնը, թէ երբեանք ընդունուած է իրբեւ առժամեայ մայրաքաղաք եւ թէ Ամբոջական Հայաստանի վերջնական մայրաքաղաքը պիտի ըլլայ նախապէս Թուրքիոյ մաս կազմող Հայաստանի քաղաքներէն մին :

Վ. ԹԷՔԵՆԱՆ

Երեւան, 21 Հոկտեմբեր 1919

«ԾՐԱԳՐԻ» ԷՈՒԹԻՒՆԸ

Եթէ ամփոփելու լինենք Պրն. Վ. Թէ-
քէեանի ներկայացրած ծրագրի էութիւ-
նը, կը տեսնենք, որ կ'ստացուի հետե-
ւալ պատկերը.

Հայաստանի Պարլամենտը պէտք է
լուծուի, մինչդեռ Պարիզում խօսքը դա-
դարի մասին էր: Պիտի կազմուի նոր կա-
ռավարութիւն, որ փաստօրէն իրաւունք
չպիտի ունենայ ընկերային խնդիրներով
զբաղուելու, պատերազմի, հաշտութեան,
եւ այլ հարցեր լուծելու: Պետութեան ար-
տաքին քաղաքականութիւնն ամբողջա-
պէս պէտք է վարէ Պարիզ նստած Պատ-
ւիրակութիւնը, որը իրապէս զերծ պիտի
լինի կառավարութեան վերահսկողութիւ-
նից ու պիտի գործէ անկօնորօշ: Նոյնիսկ
դեսպաններ նշանակելու իրաւունքը
Պատուիրակութեան է վերապահուում, եւ
կառավարութիւնը կարող է պետութիւն-
ների մօտ քաղաքական առաքելութիւններ
ուղարկել միայն Պատուիրակութեան հա-
ւանութեամբ: Եթէ կառավարութիւնը
պէտք զգայ հրահանգներ տալ Պատուի-
րակութեան, պէտք է ունենայ բոլոր նա-
խարարների ձայների երկու-երրորդը:
«Այս պարագային կը դիմուի նաեւ ար-
տասահման կամ այլուր բացակայ գտնը-
ւող վարչապետին եւ ուրիշ նախարարնե-
րու ձայնին»: Թէեւ «ծրագրի» մէջ ո'չ մի

Generated on 2017-07-13 11:29 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39076002943905
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

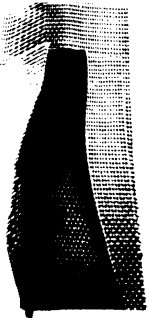
տեղ չէ յիշուած Պօղոս Նուպարի անունը, բայց որովհետեւ ամէն անգամ շեշտուած է, որ վարչապետը եւ Պատուիրակութեան պետը պէտք է լինի միեւնոյն անձը, որ «վարչապետը Փարիզ կը մնայ», ակըն-յայտնի է ինչպէս յետոյ էլ հաստատուեց, որ առաքեալները պայմանն է, որ վարչապետը եւ Պատուիրակութեան պետը լինի Պօղոս Նուպարը: Եւ որովհետեւ «ծրագրի» կէտերն այնպէս են կազմուած, որ ամէն իրաւունք ամփոփուած է վարչապետի ու Պատուիրակութեան նախագահի ձեռքը, փաստօրէն կառավարութիւնը կը դառնայ լոկ մի խրտուիլակ, իսկ Հայաստանի իրական վարիչը, բացարձակ եւ անսահմանափակ իշխանը պէտք է լինէր Պօղոս Նուպար փաշան: Չնախապաշարուած, անաչառ ընթերցողը Պրն. Թէքէեանի «ծրագիրը» կարդալուց յետոյ ուրիշ կարծիք չի կարող կազմել: Եւ եթէ դուք հակադրէք այդ «ծրագիրը» այն տրամադրութիւններին, որ ընդհանուր է Հայաստանում, այն ժողովրդական-յեղափոխական հայեացքներին, որով ապրում է Հայաստանը, պարզ կը լինի այն անտեղեակութիւնն ու կտրուածութիւնը մայր-երկրից, որով վարակուած են Պարիզից Հայաստանը կառավարել ուզող գործիչները:

Այս դեռ բաւական չէ. երեւի, տպա-

ւորութիւնը կատարեալ անելու համար, Պօղոս Նուպարի առաջարկութիւնների մէջ մտցուած է եւ կուսակցական մօժեւորը. — «Նախարարական խորհուրդը նոյնպէս կէս առ կէս կը կազմուի՝ առաջին կէսը Դաշնակցական եւ երկրորդ կէսը Ժողովրդական եւ Ռամկավար անդամներէ»։ այս վերջին մասի «արեւմտահայ նախարարները կը ներկայացուին Ազգային Պատուիրակութեան կողմէ եւ արեւելահայ նախարարները՝ Ժողովրդական Կուսակցութեան պատասխանատու մարմնին կողմէ»։

Յետոյ, Պարիզի Պատուիրակութիւնը նոյնպէս պիտի կազմուի նոյն սկզբունքով — հաւասար թուով Դաշնակցական եւ ոչ-դաշնակցական կուսակցութիւններից. «նախագահ վարչապետը, իբրեւ անկուսակցական, դուրս կը մնայ ուժերու այս յարաբերութենէն»։ Պատուիրակութեան մէկ անդամը «կ'ընտրուի եւ ցոյց կը տրուի Ժողովրդական Կուսակցութեան պատասխանատու մարմինին կողմէ»։

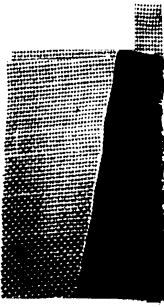
Մենք դիտմամբ այսքան երկար կանգ առինք Պօղոս Նուպարի ծրագրի վրայ, որպէսզի ընթերցողը համոզուի, թէ այդ ծրագրի հեղինակների մտահոգութիւնը ոչ թէ երկու հատուածների միութիւնն է, այլ «Ռամկավար եւ Ժողովրդական կուսակցութիւնների» դատը պաշտպանելն է.

մի դեր, որ, յամենայն դէպս, Ազգային Պատուիրակութեան չի սազում: Ազգային Պատուիրակութիւնը պէտք է լինէր իսկապէս անկուսակցական եւ խօսէր միայն արեւմտահայ հատուածի անունից, իսկ եթէ նա կանդնում էր կուսակցական տեսակէտի վրայ, այն ժամանակ նա չպէտք է սահմանափակուէր միայն «Ռամկավար եւ Ժողովրդական» կուսակցութիւններով եւ Պրն. Թէքէեանի ու Յարութիւնեանի կողքին պիտի դնէր եւ մի Դաշնակցական: Այս հանգամանքը դիտել տրուեց եւ յետագային, բայց Պրն. Թէքէեանի տուած բացատրութիւնները ամենեւին չէին կարող գոհացուցիչ համարուել:

Այսպիսով, ուրեմն, Պօղոս Նուպարի առաքելութիւնն իր կազմով միակողմանի էր, նրա առաջարկած ծրագիրը՝ նոյնպէս միակողմանի ու չափազանցուած: Նա նոյնիսկ աւելին էր պահանջում, քան այն, ինչի մասին Պարիզում արդէն համաձայնութիւն գոյացել էր: Այսպէս, օրինակ, Պարիզում խօսուում էր Պարլամենտի դադարի մասին, իսկ այստեղ դրուում էր լուծման պահանջ: Այս, ինչպէս յետոյ երեւաց, արուած էր արեւելցու վաճառականի հաշուով՝ «չատ պահանջիր, որ ուզածդ ստանաս»: Պարզապէս, սակարկութեան տեղ էր թողնուած, եւ

Generated on 2017-07-13 11:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39076002943905
 Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

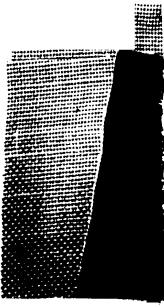
այդ սակարկութիւններին է, որ կ'անցնենք յաջորդ յօդուածով:

Աւելցնենք նաեւ, որ Հայաստանի Հանրապետութեան ղեկավարները, չնայած վերոյիշեալ թերութիւնների, գտնում էին անհրաժեշտ եւ հնարաւոր համերաշխութեան իրականացումը: Քաղաքական պատասխանատու վայրկեանի կատարեալ գիտակցութեամբ եւ ընդհանուր լեզու գտնելու անկեղծ ցանկութեամբ՝ նրանք աշխատում էին հարթել բոլոր խոչընդոտները և գլուխ բերել միութիւնը հայ իրականութեան մէջ գոյութիւն ունեցող բոլոր կենդանի տարրերի: Այս տրամադրութեամբ ահա սկսուեցին բանակցութիւնները:

ԲԱՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Բանակցութիւնները սկսուեցին Հոկտ. 29-ին, Հանրապետութեան նախարարապետի սենեակում, նախարարապետ Ա. Սատիսեանի հրաւերով ու նախագահութեամբ: Թէ Ա. Սատիսեանի եւ Թէ երկու կողմերի ներկայացուցիչներ՝ Վ. Թէքէեանի եւ Ս. Վրացեանի ճառերի մէջ շեշտւում էր մէկ հիմնական տեսակէտ — բոլոր միջոցներով աշխատել հայ ժողովրդի երկու հատուածների միութիւնն ու Հայաստանի ամբողջացման գործը:

Առաջին նիստում կարդացւում է Պօղոս Նուպարի ուղարկած «ծրագիրը» եւ պարզւում են նրա զանազան կէտերը:

այդ սակարկութիւններին է, որ կ'անցնենք յաջորդ յօդուածով:

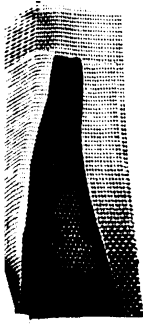
Աւելցնենք նաեւ, որ Հայաստանի Հանրապետութեան ղեկավարները, չնայած վերոյիշեալ թերութիւնների, գտնում էին անհրաժեշտ եւ հնարաւոր համերաշխութեան իրականացումը: Քաղաքական պատասխանատու վայրկեանի կատարեալ գիտակցութեամբ եւ ընդհանուր լեզու գտնելու անկեղծ ցանկութեամբ՝ նրանք աշխատում էին հարթել բոլոր խոչընդոտները եւ գլուխ բերել միութիւնը հայ իրականութեան մէջ գոյութիւն ունեցող բոլոր կենդանի տարրերի: Այս տրամադրութեամբ ահա սկսուեցին բանակցութիւնները:

ԲԱՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Բանակցութիւնները սկսուեցին Հոկտ. 29-ին, Հանրապետութեան նախարարապետի սենեակում, նախարարապետ Ա. Սատիսեանի հրաւերով ու նախագահութեամբ: Թէ Ա. Սատիսեանի եւ Թէ երկու կողմերի ներկայացուցիչներ՝ Վ. Թէքէեանի եւ Ս. Վրացեանի ճառերի մէջ շեշտւում էր մէկ հիմնական տեսակէտ — բոլոր միջոցներով աշխատել հայ ժողովրդի երկու հատուածների միութիւնն ու Հայաստանի ամբողջացման գործը:

Առաջին նիստում կարդացւում է Պօղոս Նուպարի ուղարկած «ճրագիրը» եւ պարզւում են նրա զանազան կէտերը:

Երկրորդ նիստից արդէն կողմերը ներկայացնում են իրենց տեսակէտները, որոնք յետագայ նիստերում մանրամասնւում ու ձեւակերպւում են, մինչեւ որ հրնարաւոր է լինում յստակ ու որոշ բանաձեւել երկուսի պահանջներն էլ:

Երկրորդ նիստում իր կողմի տեսակէտը Ս. Վրացեան ձեւակերպում է հետեւեալ ձեւով.

«Մեզ առաջնորդող գլխաւոր ելակէտը պիտի լինի առաջիկայ խորհրդակցութեան ժամանակ Մայիսի 28-ի ակտը, որով մեր կառավարութիւնը յայտարարել է Միացեալ եւ Անկախ Հայաստան: Այդ ակտն ընդունուած է նաեւ Պարիզի Ազգային Պատուիրակութեան կողմից, որը դեռ դրանից շատ առաջ արել էր նոյն յայտարարութիւնը Ամբողջական Հայաստանի մասին: Մենք պէտք է ընդունենք Հայաստանի Հանրապետութեան անկախ գոյութիւնը, որը ունի իր կառավարութիւնը եւ իր խորհրդարանը, եւ այդ ելակէտն իբրեւ հիմք ընդունելով՝ անենք մեր յետագայ առաջարկները»:

Ապա անցնելով կօնկրետ խնդիրների՝ ընդունում է, «որ պէտք է թոյլ տալ լրացուցիչ ընտրութիւններ կատարել թէ այժմեան Հայաստանի այն վայրերում, ուր նրանք տեղի չեն ունեցել, եւ թէ Թիւրքահայաստանի սահմաններում, ուր

հնարաւոր է, նոյնպէս եւ արտասահմանի կարեւորագոյն հայկական գաղութներում» :

«Կառավարութեան կազմի մէջ պէտք է մտցնել նաեւ արեւմտահայ հատուածի ներկայացուցիչներին, նոյնիսկ աւելի մեծ թուով, քան արեւելահայերի ներկայացուցիչները» : «Պարիզում գոյութիւն ունեցող երկու Պատուիրակութիւններն էլ պէտք է միանան եւ պիտի կազմեն մի Պատուիրակութիւն, որը պիտի գործի Ամբողջական Հայաստանի անունից եւ որը կազմուած կը լինի թէ արեւմտահայերից եւ թէ արեւելահայերից : Համամիտ ենք, որ այդ Պատուիրակութեան նախագահը լինի Պօղոս Փաշա Նուպարը» : Կառավարութիւնը կարելի է այժմ եւ եթ վերակազմել, իսկ ներկայ խորհրդարանը կը շարունակէ իր նիստերը, մինչեւ լրացուցիչ ընտրութիւններ կատարուելը : Երաշխաւորութիւն կը տրուի, որ մինչեւ խորհրդարանի լրանալը ստեղծուած կառավարութիւնն ու Պատուիրակութիւնը կը մնան անփոփոխ : Նախարարապետը չի կարող միեւնոյն ժամանակ լինել եւ Պարիզի Պատուիրակութեան պետ, որովհետեւ կառավարութեան գլուխը պէտք է դառնուի երկրում : Ոչինչ դէմ չունենք, որ նախարարապետը լինի «Թուրքահայ», ընդհակառակը, ցանկալի է այդ : Անպա-

տեհուծիւն է նաեւ Պատուիրակութեան նախագահին լոկ պատուոյ տիտղոսի համար վարչապետ անուանել:

Վ. Թէֆէեանը յայտնում է, որ իրենք ընդունում են Մայիսի 28-ի ակտի առաջին մասը միայն, իսկ երկրորդը մերժում են: Կօալիցիօն կազմելուց յետոյ «ներկայ խորհրդարանի նոյնիսկ առժամանակեայ գոյութիւնը դժուար է թոյլ տալ»: Խորհրդարանին պէտք է արձակուրդ տալ, իսկ յատուկ խնդիրների համար կարելի կը լինի հրաւիրել նիստի (Ն. Տէր-Ստեփանեանը հակառակ է այս վերջին մըտքին): Վարչապետը եւ Պատուիրակութեան նախագահը պէտք է ամփոփուին մէկ անձի մէջ:

Ն. Տէր-Ստեփանեանն աւելացնում է, որ «կարող ենք մեր մէջ ներքին համաձայնութիւն կայացնել, որ Պատուիրակութեան նախագահը օգտուի միայն վարչապետի տիտղոսով եւ Հանրապետութեան ներքին գործերի մէջ չխառնուի, եւ այդ բանում մենք կարող ենք երաշխաւորել»:

Երկրորդ նիստում խօսւում է կառավարութեան կազմութեան մասին: Ս. Վրացեանն ասում է.

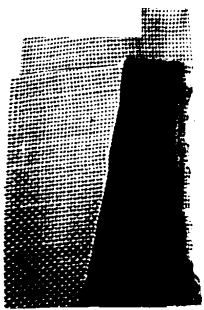
«Երկու սկզբունք է առաջարկուած մեզ ներկայացուած ծրագրի մէջ. 1) որ կառավարութիւնը բաղկացած լինի արեւ-

մըտահայ եւ արեւելահայ ներկայացուցիչներից, եւ 2) որ նրա մէջ ներկայացուած լինեն կուսակցութիւնները: Մենք պէտք է կանգնենք հատուածական ներկայացուցչութեան վրայ եւ աշխատենք, որ ամենայն հնարաւորութիւն տրուի արեւմտահայ հատուածին մասնակցելու կառավարութեան մէջ: Այստեղ նշանակուած է կառավարութեան կէսը նշանակել արեւմտահայերից, փափաքելի է նոյնիսկ, որ կէսից աւելին տրուի նրանց: . . . Կառավարութիւնը պիտի գործի ընդհանրապէս ընդունուած եղանակով, այսինքն՝ վճիռները տալով ձայների մեծամասնութեամբ եւ ոչ այն եղանակով, ինչպէս առաջարկուած է Պատուիրակութեան կողմից: «Կառավարութեան մէջ որոշ հոսանք պէտք է կազմէ մեծամասնութիւն, որպէսզի նա լինի գործունակ» . «այս երկրում հեղինակաւոր եւ զօրեղ իշխանութիւն կ'ունենայ այն կառավարութիւնը, որ վայելում է լայն զանգուածների վստահութիւնը. լայն զանգուածները իրենց կամքը արտայայտեցին՝ վստահութիւն յայտնելով Դաշնակցութեան: Ստեղծել մի կառավարութիւն, որի մէջ Դաշնակցութիւնը փաստօրէն փոքրամասնութիւն կ'ունենայ, կը նշանակէ անվրստահութիւն յայտնել ժողովրդի կամքին, այսինքն ստեղծել մի իշխանութիւն, որ

յենուած չլինի ժողովրդի կամքի վրայ» : Միացեալ Կառավարութեան գործունէութեան եւ ղեկավարող սկզբունքների մասին պէտք է նախօրօք համաձայնութեան դալ :

Վ. ԹԷԲԷԿԵԱՆ Եւ ընկերները պնդում են, որ կառավարութիւնը պէտք է կուսակցական տեսակէտով էլ կազմուի կէս առ կէսի սկզբունքով՝ նախ, որովհետեւ ժողովրդի կամքը դեռ յայտնի չէ արտասահմանում, իսկ երկրորդ, որովհետեւ «Դաշնակցութիւնը յեղափոխական եւ սօցիալիստական կուսակցութիւն է, եւ մենք պէտք է գործ ունենանք այնպիսի կառավարութիւնների հետ, որոնք սօցիալիստական չեն» : «Մանդատէր պետութիւնը առանձին դժգոհութեամբ պիտի վերաբերուի, եթէ տեսնի մեր մէջ Դաշնակցական մեծամասնութեամբ կազմուած կառավարութիւն, այդ դէպքում թերեւս նա աշխատի ճնշել մեր ներքին ինքնավարութիւնը», յարում է Պրն. Տէր-Ստեփանեանը : Բացի այդ՝ Դաշնակցական մեծամասնութիւն ունեցող կառավարութիւնը արդէլք կը հանդիսանայ կապիտալի մուտքին ու զարգացման :

Չորրորդ նիստում խօսւում է կառավարութեան կազմի, նախարարների թուի եւ յարակից գործնական խնդիրների մասին :

Հինգերորդ նիստում Մ. Յարութիւն-
եանն ամփոփում է մեր կողմի առաջարկ-
ները. «մեզ համար անընդունելի է ներ-
կայ պարլամենտի լուծումը... Մօտիկ
ապագայում պարլամենտ է մտնելու ա-
ռաջիկայ տարուայ բիւտջէի հարցը, եւ
դրա քննութիւնը կարող է տեւել գոնէ ե-
րեք ամիս, եւ աչքի առաջ ունենալով թէ
այդ հարցը եւ թէ ուրիշ խնդիրներ, ո-
րոնք կարող են ծագել, մենք չենք կարող
ընդունել երկար ժամանակով պարլամեն-
տի նիստերը դադրեցնելու առաջարկը.
կարելի է դադար տալ պարլամենտին, ոչ
աւելի, քան մի ամիս, առ առաւելն ամիս
ու կէս ժամանակով:

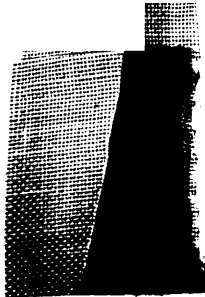
«Գալով պարլամենտի կազմին՝ մենք
ընդունում ենք, որ նա պիտի լրացուի ըն-
տըրութեամբ, նախ՝ մեր Հայաստանի
սահմաններում — Ղարսի շրջանի, Կիլի-
կիա եւ ապա գաղութներում... Պարլա-
մենտի անդամների այժմուայ թիւը (80
հոգի) կրճատել մենք չենք կարող, բայց
կարող ենք հաւասարեցնել պարլամենտի
մէջ արեւմտահայոց թիւը արեւելահայե-
րի թուին:... Ընտրութիւնները պէտք է
լինեն մեր պետութեան ընտրական օրէն-
քով, — որոշ շեղումով: Կառավարութեան
վերաբերմամբ մենք ընդունում ենք կօ-
ւիցիօն սկզբունքը, հատուածական տե-
սակէտից ընդունում ենք երկու հատ-

լածների հալածարարութիւն, նոյնիսկ պատրաստ ենք աւելի տեղ տալ արեւմտահայ հատուածին, բայց կուսակցական տեսակէտից այդ կօալիցիօնի մէջ մեր կուսակցութիւնը պիտի ունենայ մի ձայնի առաւելութիւն, այն է՝ 9 հոգուց 5, կամ 13 հոգուց 7 Դաշնակցական: . . . Ձենք կարող ընդունել, որ Պօղոս Փաշա Նուպարը՝ մընալով Պարիզում իբրեւ Պատուիրակութեան նախագահ, լինի միեւնոյն ժամանակ նախարարապետ, թէկուզ անուանական: . . . Ընդունում ենք Պօղոս փաշային իբրեւ Միացեալ Պատուիրակութեան նախագահ»:

Վ. Թէքէեան այս բոլորի մէջ ոչ մի զիջում չի տեսնում եւ գտնում է անընդունելի:

Նոյն նիստում խօսք է լինում Ազգային Պատուիրակութեան եւ առաջելութեան կազմի մասին: Պ. Թէքէեանը նորից ձեւակերպում է իրենց պահանջները եւ սրանով խորհրդակցութիւնը փակում է:

Վեցերորդ նիստը լինում է շատ կարճ: Արձանագրութիւնները կարդալուց յետոյ, որոշում է, որ մեր կողմից բանաձեւուեն մեր վերջնական առաջարկութիւններն ու դիտողութիւնները, որ եւ արւում է եւ երեք հոգու ստորագրութեամբ, Նոյեմբեր 4-ին յանձնում է Պ. Վ. Թէքէեանին: Առաջ ենք բերում այդ դրութիւնն ամբողջութեամբ:

ՊԱՏԱՍԽԱՆ ԱԶԳ. ՊԱՏՈՒԻՐԱԿՈՒԹԵԱՆ
 ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻՆ՝ ՄԻԱՑԵԱԼ
 ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԱՐԼԱՄԵՆՏԻ, ԿԱՌԱՎԱ-
 ՐՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՊԱՏՈՒԻՐԱԿՈՒԹԵԱՆ
 ՎԵՐԱԿԱԶՄՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ

Քննելով Ազգային Պատուիրակութեան ներկայացրած առաջարկները Ամբողջական Հայաստանի Պարլամենտի, Կառավարութեան եւ Պատուիրակութեան վերակազմութեան մասին՝ մենք ամենից առաջ նկատում ենք, որ նրանց մէջ երկուութիւն կայ: Մի կողմից այդ առաջարկութիւնները հիմնուած են հատուածական, միւս կողմից կուսակցական տեսակէտի վրայ: Հատուածական տեսակէտով պահանջում է յիշեալ պետական մարմինների մէջ կէս առ կէս ներկայացուցչութիւն երկու հատուածների. կուսակցական տեսակէտով պահանջում է Դաշնակցութեան փոքրամասնութիւն՝ Կառավարութեան եւ Պատուիրակութեան միջեւ ժողովրդական բուժարկութեամբ ընտրուած ներկայ Պարլամենտի լուծումը: Այնուհետեւ, Ազգային Պատուիրակութեան կողմից ուղարկուած բանակցողների կազմը եւ բերած առաջարկները այն տպաւորութիւնն են թողնում, որ մեզ հետ բա-

Generated on 2017-07-13 11:40 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39076002943905
 Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

նակցում է ոչ թէ Արեւմտեան հայութեան մէկ մասին ներկայացուցչութիւնը, այլ առանձնապէս Ռամկավար եւ Ժողովրդական կուսակցութիւնները: Այսպէս, Կառավարութեան կազմի նկատմամբ յօդ. 3-ում ասուած է, որ նրա կէսը պիտի կազմուած լինի Ռամկավար եւ Հայ Ժողովրդական կուսակցութեան անդամներէ: Միւս կողմից, Ազգային Պատուիրակութիւնը, որ կազմուած է երկու Դաշնակցական եւ չորս ոչ-դաշնակցական անդամներէ, իբրեւ բանակցող ուղարկել է միայն մի կողմի ներկայացուցիչներէ, մինչդեռ հէնց գործի յաջողութեան համար բնական կը լինէր, որ իբրեւ բանակցողներ ուղարկուէին բոլոր հասանձներէ, որպէսզի Ազգային Պատուիրակութիւնը հանդէս գար իբրեւ ներկայացուցչութիւն ամբողջ արեւմտահայ ժողովրդի եւ արտաքին աշխարհում այն տպաւորութիւնը չստացուէր, թէ հետապնդում են կուսակցական նպատակներ: Ապա, բանակցողների կազմը այստեղ լրացնելու համար հրաւիրուել է իբրեւ երրորդ անդամ ոչ այլ ոք, քան Պրն. Սամսոն Յարութիւնեանը, Հայ Ժողովրդական կուսակցութեան պարագլուխը եւ հիմնադիրը, Հանրապետական ներկայ Պարլամենտի եւ Կառավարութեան դէմ կռիւ մղող ամենագործօն անձերից մէկը: Այս սա-

կայն արգելիչ չպիտի հանդիսանայ, որ մեր բանակցութիւններն առաջ գնան, որովհետեւ մեզ զբաղեցնողը ոչ թէ անձերն են կամ կուսակցական նպատակները, այլ հայ ժողովրդի շահը եւ բուռն ձգտումը՝ Ամբողջական Հայաստանը իրականացած տեսնել :

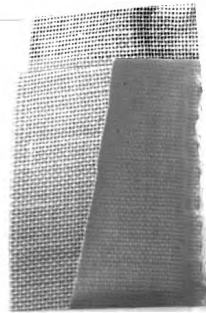
Աչքի առաջ ունենալով առարկայական պայմանները, ինչպէս նաեւ հայ ժողովրդի բազմիցս արտայայտուած կամքը, մենք կարծում ենք, որ Ամբողջական Հայաստանի իրականացման համար կարելի են հետեւեալ փոփոխութիւններն ու լրացումները Հայաստանի Պարլամենտի, կառավարութեան եւ Պատուիրակութեան մէջ :

Ամենից առաջ պէտք է պետական բոլոր մարմինների մէջ արեւմտեան հայերին ապահովել ոչ միայն կէսը, ինչպէս Ազգային Պատուիրակութիւնն է առաջարկում, այլ առհասարակ ամէն խտրութիւն արեւմրտահայերի եւ արեւելահայերի միջեւ վերջացնել : Իսկ մենք կ'ուզէինք որ նոքա ամէն տեղ լինեն կէսից էլ աւելի : Սակայն անարդար ենք գտնում Ազգային Պատուիրակութեան կուսակցական պահանջները, որ կարելի չէ բարարել գծուած չափով, քանի որ ուժերի իրական փոխ-յարաբերութիւնը բոլորովին այլ բան է թւադրում : Յայտնի է, որ մէկից աւելի ան-

գամ կատարուած ընտրութիւնների ժամանակ Դաշնակցութիւնը ստացել է հայ ժողովրդի ձայների մնշող մեծամասնութիւնը, ինչ որ չի կարելի անտես առնել կառավարութիւն կազմելու միջոցին: Այս է պատճառը, որ մենք պատրաստ ենք բաւարարելու Ազգային Պատուիրակութեան հատուածական բոլոր առաջարկութիւնները, սակայն հնարաւոր չենք համարում գոհացում տալ նորա կուսակցական պահանջներին:

Ազգային Պատուիրակութեան առաջադրած գլխաւոր կէտերի վերաբերմամբ մեր տեսակէտը հետեւեալն է.—

1.— Փարիզի Պատուիրակութիւնը կազմել առանց հատուածական եւ կուսակցական խտրութեան. ցանկալի է որ արեւմտահայերը այնտեղ մեծամասնութիւն լինեն. իսկ կուսակցական տեսակէտից Դաշնակցութիւնը կարող է լինել փոքրամասնութիւն: Այսպէս, եթէ Պատուիրակութիւնը կազմուած է երեք անդամից, Դաշնակցութիւնը կը տայ մէկ անդամ. իսկ եթէ հինգից՝ երկու անդամ: Երկու դէպքումն էլ Պատուիրակութեան մէկ անդամը պիտի լինի անկուսակցական: Համաձայն ենք, որ Պրն. Պօղոս Նուբարը լինի Միացեալ Պատուիրակութեան նախագահ, սակայն Պատուիրակութիւնը պիտի գործէ Հայաստանի Հան-

ըրպետական Կառավարութեան հրահանգներով :

2.- Կառավարութեան կազմի մէջ Դաշնակցութիւնը պիտի ունենայ կէսից մէկ անդամ աւելի: -Պատուիրակութեան նախագահը եւ վարչապետը պիտի լինեն տարբեր անձեր. թէ վարչապետը եւ թէ բոլոր նախարարները պիտի մնան երկրում եւ մեր երկրում գործեն: Անընդունելի է Ազգային Պատուիրակութեան ներկայացուցիչների առաջարկը, որ Պողոս Նուբարին տրուի վարչապետութիւն, թէկուզ իբրեւ լոկ տիտղոս:

3.- Ներկայ Պարլամենտի լուծման մասին խօսք լինել չի կարող, նա պէտք է շարունակէ իր գրադմունքները: Անհնարին է նաեւ նրան դադար տալ մինչեւ Հանրապետութեան առաջին բիւտջէի էքն նութեան աւարտումը: Համամիտ ենք, եւ դա մեր փափաքն է, որ Պարլամենտի արեւմտահայ անդամների թիւը հաւասարեցուի արեւելահայերին: Կրնատել պատգամաւորների այժմեան թիւը իրական հիմունքներով հնարաւոր չէ: Արեւմտահայ նոր պատգամաւորների մուտքը Պարլամենտի մէջ պէտք է կատարել լրացուցիչ ընտրութեամբ: Մենք կարծում ենք որ ընտրութիւններ պիտի նշանակուին Հայաստանի այն մասերում, ուր դեռեւս ընտրութիւն չի եղել. ինչպէս օրինակ,

Ղարսի շրջանը, Կիլիկիա եւ արտասահմանեան գաղութներում այսինքն՝ Պօլիս, Բալկաններ, Եգիպտոս, Ամերիկա, Սեւ Ծովի ափերը եւ այլ տեղեր, ուր հրնարաւոր է: Ընտրութիւնները պիտի լինեն Հայաստանի Հանրապետութեան օրէնքներով, որոնք պէտք է յարմարեցուին տեղական պայմաններին: Արեւմտահայերի վերաբերմամբ կարելի է ընդունել, որ մի պատգամաւոր ընտրուի ոչ թէ 20,000-ից, ինչպէս եղել է Հայաստանի Պարլամենտի ընտրութիւնը, այլ աւելի պակաս ազգաբնակչութիւնից: Նկատելով Պարլամենտի անդամների այժմեան կազմը հատուածական տեսակէտից, անհրաժեշտ կը լինի ընտրել կրկին 51 պատգամաւոր, որով հատուածները թուով կը հաւասարւեն իրար, իսկ Պարլամենտի անդամների ընդհանուր թիւը կը դառնայ 131:

4.- Գալով Ազգային Պատուիրակութեան վերջին առաջարկին, որ Հայաստանի Հանրապետութիւնը իրեն միացած յայտարարի անկախ Թիւրքաց Հայաստանին, սկզբունքային ուսէ՛ առարկութիւն չունինք, սակայն չենք տեսնում այն ձեւը, որ քաղաքական ստեղծուած սլայմաններում կարող էր հնարաւոր դարձնել այլակտր: Ընդհակառակը քաղաքական դէպքերի դասաւորումով, Հայաստանի ներկայ Հանրապետութիւնը դարձել է յենա-

բանը, որի վրայ կանգնած՝ հայ ժողովուրդը պիտի շարունակէ Հայաստանի ամբողջացման գործը: Մենք չենք կարողանում երեւակայել Հայաստան սուսնց Տանկահայաստանի կամ առանց Ռուսահայաստանի:

Ահաւասիկ այն փոփոխումներն ու լքրացումները, որ մենք անում ենք Ազգային Պատուիրակութեան առաջարկութիւնների նկատմամբ:

Ս. ՎՐԱՑԵԱՆ

ՄԱՐՏ. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ

Շ. ՄԻՍԱՔԵԱՆ

4-ին Նոյեմբերի 1919 թ.
Երեւան

Այս գրութեան մէջ յստակ կերպով արտայայտուած են մեր պաշտպանած սկզբունքները եւ արուած դիտողութիւնները բնաւ նպատակ չեն ունեցել մագաչափ անգամ խանգարել բանակցութիւնների ընթացքը: Մեր նպատակն էր որոշ կերպով ցոյց տալ մեր ղեկավար տեսակէտները, որպէսզի մեր դիմացի մարդկանց համար պարզ լինի, թէ մենք ինչպէ՞ս ենք գնահատում ստեղծուած դրութիւնը եւ ինչքան արժէք ենք տալիս համերաշխութեան, որի յաջողութեան հիմքերն էլ գրծում ենք:

Մեզ հետ բանակցողները, դժբաղդա-

բար, սխալ են հասկացել մեզ եւ հարցը
դրել են բոլորովին ուրիշ հողի վրայ, ինչ
որ կը տեսնենք յաջորդ գլխում :

Մեր նոյեմբեր 4-ի գրութեան Պողոս
Նուպարի առաքելութիւնը հետեւեալ պա
տասխանն է տալիս նոյեմբեր 6-ին, որ
առաջ ենք բերում նոյնպէս ամբողջու
թեամբ :

ՓՈՒՆՊԱՏԱՍԽԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ
ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԵԱՆ ԲԱՆԱԿՑՈՂՆԵՐՈՒ
ՆՈՅԵՄԲԵՐ 4 ԹՈՒԱԿԱՆԱԻ ՆԵՐԿԱՅԱՑ-
ԻԱԾ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱԳՐԻՆ

Պատասխանելով Ամբողջական Հայաս-
տանի Խորհրդարանի, Կառավարութեան
և Պատուիրակութեան վերակազմութեան
մասին մեր առաջարկներուն դէմ հան-
ւած առարկութիւններուն՝ կը յայտնենք .

Ա. — Ազգային Պատուիրակութիւնը
Մայիս 28-ի ակտին օրինական եւ քաղա-
քական սխալը դարձանելու համար առա-
քելութիւն մը դրկել որոշեց — փոխանակ
պարգապէս հրապարակաւ բողոքելու ա-
նոր դէմ — միմիայն տեղի տալով Հան-
րապետութեան Պատուիրակութեան պըն-
դումին, եւ այդ առաքելութիւնը դրկեց

միմիայն այն ատեն, երբ Պն. Խատիսեան պատասխանելով Պրն. Ահարոնեանի հեռագրին—ուր յայտնուած էր, թէ “արեւմտահայութեան ներկայացուցչութիւնն եղող Ազգային Պատուիրակութիւնը” անհամաձայն է Մայիս 28-ի ակտին եւ առաջելութիւն մը պիտի դրկէ անոր սխալները դարմանելու համար — բարի գալուստ մաղթեց առաջելութեան եւ խնդրեց փութացնել անոր առաջումը: Այդ իսկ պատասխանով Հանրապետութեան Կառավարութիւնը կ'ընդունէր այն, ինչ որ հիմը կը կազմէ բանակցութիւններուն, այսինքն թէ Ազգ. Պատուիրակութիւնը քաղաքական օրինաւոր ներկայացուցչութիւնն է ամբողջ արեւմտահայութեան եւ ոչ թէ արեւմտահայութեան մէկ հատուածին եւ կամ անոր մէջ գործող այս կամ այն կուսակցութեան: Անընդունելի է, ուրեմն, որ առաջելութեան Երեսան հասնելէն վերջ առարկութիւններ յարուցուին անոր եւ գայն դրկող մարմինին բնոյթին եւ իրաւասութիւններուն մասին:

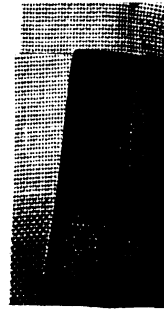
Բ.— Առարկութիւնները, եթէ նոյնիսկ անոնք վերը յիշուած պատմաւորներով անընդունելի չըլլային, պէտք էր, որ յարուցուէին բանակցութիւններու սկիզբէն առաջ, երբ առաջելութիւնն իր առաջարկութիւնները, որոնց վրայ կը հիմնուին առարկութիւնները, գրաւոր ներկայա-

ցուց, եւ ոչ թէ վարելի վերջ շարաք մը տեսող բանակցութիւններ, որոնց ընթացքին մեզ հետ բանակցողները ընդունած էին, ինչպէս կ'ապացուցանեն արձանագրութիւնները, Ազգ. Պատուիրակութեան եւ, հետեւաբար իր զրկած առաքելութեան ամբողջ արեւմտահայութեան ներկայացուցչութիւնն ըլլալու հանգամանքը :

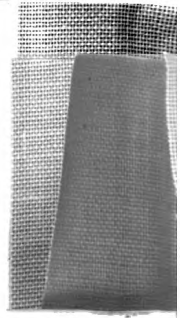
Այս հիմնական դիտողութիւնները ընելի վերջ, մենք կը յայտնենք հետեւեալը .

Թէ մատնանշուած երկուութիւնը, եթէ երկուութիւն կայ, կը բղխի նոյնիման ներկայ կառավարութեան եւ խորհրդարանի արհեստական եղանակով ստեղծուած պատկերէն, որուն փոփոխումը նրպատակն իսկ կը կազմէ ներկայ բանակցութիւններուն, ինչպէս այդ ընդունած են բանակցող երկու կողմերն ալ : Արդարեւ, Ազգային Պատուիրակութիւնը, որ ամբողջ արեւմտահայութիւնը կը ներկայացնէ, երբ ինքզինք գտաւ Մայիսի 28-ի ակտին առջեւ, զայն քննելով տեսաւ, որ այդ ակտը կարելի եղած էր կատարել միմիայն արհեստական կերպով խորհրդարան մտցուած կուսակցական մեծամասնութեան շնորհիւ, եւ այդ ակտին յաջորդող բոլոր իրադարձութիւնները, ինչպէս նոր միատարր խորհրդարանի ընտրութիւն եւ միատարր դահլիճի կազմութիւն,

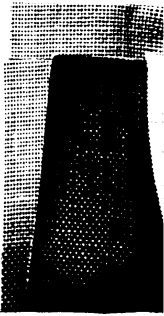
հետեւանք էին այդ ակտին ապօրինութեան եւ հնարաւոր եղած պիտի չըլլային, եթէ Ազգ. Պատուիրակութիւնը ատենին կոչուած ըլլար իր համաձայնութիւնը տալու եւ մասնակցելու այդ ակտին կատարման, յանուն բովանդակ արեւմտահայութեան, եւ եթէ, միւս կողմը, նոյն ինքն այդ ակտին ապօրինութեան պատճառաւ, Հայաստանի ներկայ սահմաններուն մէջ ապրող ժողովուրդին մէկ մեծ մասն ալ, լինի իր արեւելահայ եւ արեւմտահայ երեք քաղաքական կազմակերպութիւններուն (ժողովրդական, Սօցիալ-Դեմօկրատ, Ռամկավար) պաշտօնապէս արտայայտուած բողոքով, կամ լինի անհատապէս, կատարուած գործողութիւններէն բոլորովին հեռու եւ Խորհրդարանի ու Կառավարութեան ներկայ կազմին մէջ անմասն մնացած չըլլար: Ազգ. Պատուիրակութիւնը երբ, յանուն հայ ժողովրդի շահին եւ Հանրապետութեան Փարիզի Պատուիրակութեան խընդրանքով, յանձն կ'առնէր աշխատիլ գործըւած սխալը դարմանելու եւ կը հրաւիրէր իբր հաւասար կողմ իր առաջարկները ներկայացնելու, անտարակոյս չէր կրնար անտարբեր անցնիլ կատարուած գործերու տարամերժօրէն կուսակցական բնոյթին եւ արդիւնքին վրայէն եւ պարտաւոր էր գործին այդ կողմը եւս սըր-

բազրութեան ենթարկել: Բաց աստի, ծանօթ է այն իրողութիւնը, թէ Ազգ. Համագումարը, որմէ բոլորովն է ինքը Ազգային Պատուիրակութիւնը, արդէն մէկէ աւելի անգամներ առիթն ունեցած էր գրադելու իր անդամներէն ոմանց այն առաջարկովը, որ կը ձգտէր նոյնքան անհեռատես կերպով, ինչպէս կատարուեցաւ Մայիս 28-ի ակտը, Համագումարին որոշելու եւ ընդունելու տալ այդ ակտին էութիւնը, այսինքն՝ Հանրապետութեան Կառավարութիւնը ընդունիլու տալ, առանց վերակազմութեան, երկու հատուածներու կառավարութիւն: Համագումարը ըստւար մեծամասնութեամբ մերժած էր հետեւիլ այդ մամբուն, որուն մէջ մտնելու գինի հրաւիրողները կը պատկանէին այն միեւնոյն քաղաքական կուսակցութեան, որ վերջէն կատարեց այստեղ Մայիս 28-ի ակտը եւ ապօրինի կերպով կազմեց իրրեւ թէ Ամբողջական Հայաստանի Կառավարութիւնն ու հորհրդարանը՝ միմիայն իր մասնակցութեամբ: Արդ, եթէ աւելցնենք ասոր վրայ նաեւ սա պարագան, թէ Ազգ. Պատուիրակութիւնը, իրրեւ հարազատ ցոյացումը Ազգ. Համագումարին, կազմուած է վերը ակնարկուած կուսակցութեան մասնաւորապէս այս խնդրին մէջ ունեցած տեսակետները եւ ուղղութիւնը մերժող եւ, ընդհանրապէս, անոր

փաղափական եւ ընկերային սկզբունքը չը բաժնող մեծամասնութենէ մը, եթէ յիշենիք նոյնպէս, թէ այդ մեծամասնութիւնը կրնայ շատ դիւրաւ միատարրութիւն ըլլալ, եթէ Համագումարը չունենայ՝ հայկական խնդրոյն ներկայ փափուկ վիճակին մէջ՝ ազգին մէջ համերաշխութիւնը պահպանելու գերազանց մտահոգութիւնը — մտահոգութիւն, զոր երբէք չունեցաւ Մայիս 28-ի ակտը կատարող կուսակցութիւնը այստեղ — եթէ, կ'ըսենիք, աւելցնելու լինինք միւս փաստերուն վրայ ամբողջ արեւմտահայութեան օրինական ներկայացուցչութիւնն եղող Ազգ. Պատուիրակութեան կազմին պարագան վերոյիշեալ կուսակցական տեսակետէն, դիւրաւ կը հասկնանք, թէ ինչո՞ւ Ազգ. Պատուիրակութիւնը պարտաւորւած էր եւ հարկադրուած, Մայիս 28-ի ակտը դարմանել ձգտող իր առաջարկութիւններուն մէջ, խօսիլ գործին թէ՛ հատուածական եւ թէ՛ կուսակցական կողմին վրայ: Եթէ, միւս կողմէ ներկայացուած առաջարկները (մասնաւորապէս կառավարութեան վերաբերեալ գլուխին 3րդ յօդուածը) բանակցող միւս կողմին վրայ, “այն տպաւորութիւնն են թողնում, որ մեզ հետ բանակցում են ոչ թէ արեւմտեան հայութեան *մէկ մասի* (ընդգծումը մերն է) ներկայացուցչութիւնը, այլ ա-

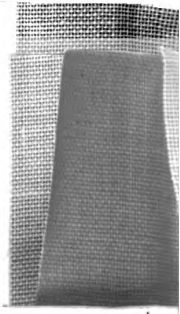
ոանճնապէս Ռամկավար եւ ժողովրդա-
 կան կուսակցութիւնները”, այդ բանն ալ,
 եթէ նոյնիսկ նիշդ ըլլար, պէտք չէր, որ
 շատ զարմացնէր մեզ հետ բանակցողնե-
 րը, քանի որ իրենց կողմէ ամէն բան
 խիստ կուսակցական ուղղութեամբ եւ այ-
 լամերժ տեսակէտով յառաջ տարուած լի-
 նելով՝ Ազգային Պատուիրակութիւնը
 կրնար ուզել զայն հակակշռել իր տեսա-
 կէտները պաշտպանելու համար ամենէն
 աւելի հաստատամտութեամբ հրապարակ
 եկած կազմակերպեալ ուժերու միջոցով,
 այսինքն ժամանակաւոր Կառավարու-
 թեան մէջ կուսակցութեան մը դէմ կու-
 սակցութիւններու մասնակցութիւնով :
 Իրաւ է թէ՛ բացի յիշեալ յօդուած 3-էն
 ուրիշ ոեւէ տեղ շեշտուած չէ, թէ համա-
 ձայնութիւնը պիտի կատարուի այս կող-
 մէն անպայման Ռամկավար ներկայացու-
 ցիչներու հետ, եւ, ընդհակառակը, ըս-
 ւած է, թէ Ազգ. Պատուիրակութիւնը
 ինք պիտի նշանակէ “ոչ-դաշնակցական
 արեւմտահայ անդամները”, եւ Ազգ.
 Պատուիրակութեան ներկայացուցիչները
 նոյնիսկ յօդ. 3ին վրայ տարածած են այս
 բացատրութիւնը, ինչպէս այդ կը վկա-
 յեն նիստերու արձանագրութիւնները —
 բայց մենք կը նկատենք, որ Ազգ. Պատ-
 ւիրակութիւնը կատարելապէս իրաւունք
 ունի եւ եթէ ուզէ, ներկայ դէպքին մէջ

կուսակցութեան մը ներկայացուցիչներուն ընդդէմ կուսակցական ներկայացուցիչներով գոյացնելու համագործակցութիւնը: Միևնոյն պատճառաբանութեամբ, մենք կը գտնենք, որ անտեղի է ունէ առարկութիւն ընել մեր ներկայացուցիչներուն երկուքին կուսակցական հանգամանքին վրայ, քանի որ ներկայացուցիչներու անձնաւորութիւնը չէ, որ նկատի կ'առնրի երբեւիցէ, այլ ներկայացուած մարմինը, որ, այս պարագային, մեծամասնութեամբ կազմուած է անկախ անձնաւորութիւններէ: Իսկ թէ ինչո՞ւ առաջելութեան մէջ չեն գտնուիր Պատուիրակութեան կազմը բաղկացնող բոլոր հոսանքները, այդ մասին կարելի է մէկ բառով պատասխանել եւ ըսել, թէ Պատուիրակութիւնը կ'ուզէր գործ կատարել եւ ոչ թէ ցոյց, եւ իր մեծամասնութեան տեսակէտը ընդունած անձնաւորութիւնները պէտք է լինէին իր բանակցողները, եւ ոչ թէ ընդդիմական կողմին տեսակէտները ընդունողներ, ինչպէս այդ պիտի լինէր՝ հետեւցնելով անձամբ անոնց արդէն արտայայտած կարծիքներէն և անոնց պահելիք կուսակց. կարգապահութենէն: Այս եւս կ'ըսենք, որ «երկուութեան եւ Պատուիրակութեան ներկայացուցած կուսակցական հանգամանքին մասին եղած դիտողութիւնները իրենց հիմքէն խախտը-

ւած են այն իսկ վայրկեանէն, որ մեզ հետ քանակցողները կ'ընդունին իրենց փոխառաջարկներուն մէջ, մեր կուսակցական առաջարկներ ընելու իրաւունքն եւս, եւ այս առարկութիւնը կ'ընեն սոսկ անոնց լրիւ գոհացում չտալու առթիւ, այն է՝ Կառավարութեան կազմին մէջ ոչ թէ հաւասարութիւն, այլ իրենց կողմին համար մեծամասնութիւն պահանջելու առթիւ:

Եւ թէ Ազգ. Պատուիրակութիւնը, որուն ներկայացուցիչներն ենք, “արեւմտահայութեան մէկ մասի” թէ ամբողջութեան “ներկայացուցչութիւն” է, այդ կէտը այնքան կարեւոր է մեզ համար, որ պէտք է նշողի ուրիշ ամէն բանէ առաջ: Եթէ տարակոյսի տակ կը դրուի Ազգային Պատուիրակութեան արեւմտահայութեան ներկայացուցչութիւնն ըլլալու հանգամանքը, ուրեմն, անկարելի կը լինի մեզ համար ռեւէ արդիւնաւոր գործ տեսնել, եւ անօգուտ է, որ խօսինք մեզի բերուած փոխառաջարկներուն մանրամասնութիւններուն վրայ, որ ընդունինք որոշ կէտեր եւ մերժենք ուրիշներ եւ կամ համաձայնութեան համար՝ երկու կողմի գաղափարները հաշտեցնել ձգտող նոր առաջարկներ բերենք: Միաժամանակ անհրաժեշտ է ռեւէ նոր թիւրիմացութեան տեղի չթողելու համար, որ յստակ կեր-

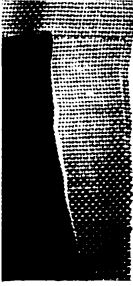
պով ըսուի, թէ մեզ հետ բանակցողները ո՛ր օրինական մարմնին ներկայացուցիչներն են: Պրն. վարչապետին բացարձակ հաւաստիացումին վրայ, թէ երբէք խընդրոյ նիւթ պիտի չըլլայ Ազգ. Պատուիրակութեան եւ իր բանագնացներուն իրաւասութիւնը, մենք եւս յանձն առած էինք չպնդել, որ մշղուի մեզ հետ բանակցողներու ներկայացուցչական հանգամանքը, գոհանալով վարչապետին այն յայտարարութեամբը, թէ Կառավարութեան համար պարտադիր պիտի ըլլայ կնիքելիք համաձայնութիւնը, որ նոյնպէս, կը վըստահացնէր Պրն. վարչապետը, պիտի ընդունուի հորհրդարանէն: Արդ, քանի որ այս համաձայնութիւնը չպահուեցաւ արդէն, հարկ է գրաւոր յայտարարութիւնով միանգամ ընդմիշտ մէջտեղէն վերցընել ամէն թիւրիմացութիւն:

Տրուած ըլլալով այս ամէնը՝ որպէսզի կարելի ըլլայ արդիւնաւոր կերպով շարունակել բանակցութիւնները, անհրաժեշտ է, որ մեզի բացորոշ կերպով յայտարարուի հետեւեալը.

Ա.— Ազգ. Պատուիրակութեան առաջնութեան հետ բանակցողները Հանրապետութեան Կառավարութեան պաշտօնական ներկայացուցիչներն են.

Բ.— Հանրապետութեան Կառավարութիւնը եւ իր ներկայացուցիչները կը

մանչևան Ազգ. Պատուիրակութիւնը իբր
բովանդակ արեւմտահայութեան ներկա-
յացուցչութիւն .

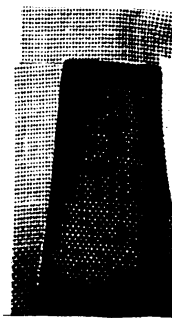
Գ.— Հանրապետութեան Կառավարու-
թիւնը եւ իր ներկայացուցիչները ունէ ա-
ռարկութիւն չունին Ազգ. Պատուիրակու-
թեան դրկած առաքելութեան կազմին
դէմ :

Ոչ ոք աւելի բուռն ցանկութիւն եւ ճշգ-
տում ունի, քան Ազգ. Պատուիրակութի-
ւնը եւ իր ներկայացուցիչները՝ Ամբողջա-
կան Հայաստանը իրականացած տեսնե-
լու : Մենք կը սիրենք յուսալ, թէ ունե-
նալով նոյն ձգտումը՝ Կառավարութիւնն
ու իր յարգելի բանագնացները պիտի ըն-
դունին մեր յառաջ բերած դիտողութիւն-
ներուն արդարացիութիւնը եւ մեր կամ-
քէն բոլորովին անկախ կերպով ստեղծը-
ւած ներկայ դժուարութիւնը բառնալով՝
այս բախտորոշ բոպէներուն պիտի ջանան
հայ ազգին գերագոյն շահերն ապահով-
ցընել :

ՎԱՀԱՆ ԹԵՔԷՆԱՆ
Ն. ՏԵՐ-ՍՏԵՓԱՆԵԱՆ
Ս. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ

Երեւան, 6 Նոյ. 1919 թ .

*Պարզ է, որ մարդիկ սխալ են հասկա-
ցել մեր դիտողութիւնները եւ նրանց մէջ
տեսել են բանակցութիւնները վիժեցնե-*

լու գրգիչ: Այդ առթիւ, նոյեմբ. 7ին նը-
րանց գրուում է հետեւեալ նամակը.

Մեծայարգ Պրն. Վ. Թէֆէեան,

Ի պատասխան ձեր նոյ. 6 գրութեան,
պատիւ ունիմ հաղորդելու, որ ձեր գրու-
թեան մէջ յարուցուած բոլոր հարցերի
պատասխանն արդէն տրուած կայ բա-
նակցութեանց նիստերի արձանագրու-
թիւնների մէջ: Առաջ եմ բերում այդ պա-
տասխանները համաձայն ձեր դրած կե-
տերի:

Ա.— Ազգային Պատուիրակութեան ա-
ռաքելութեան հետ բանակցողները ներ-
կայացուած են Հայաստանի Նախարարա-
պետ Ա. Խատիսեանի կողմից եւ լիազոր-
ւած են պաշտօնապէս բանակցելու:

Բ.— Մեր նկատողութիւնն Ազգ. Պատ.
“արեւմտահայութեան մէկ մասի” ներ-
կայացուցիչ լինելու մասին արուած է
այն մտքով, որ Հայաստանի սահմաննե-
րում ապրող արեւմտահայութիւնը մաս-
նակցելով Պարլամենտի ընտրութիւննե-
րին՝ արդէն իսկ միացած է Հանրապե-
տութեան, եւ հետեւաբար, Ազգ. Պատ-
ւիրակութիւնը ներկայացնում է Հայաս-
տանից դուրս ապրող արեւմտահայերին:

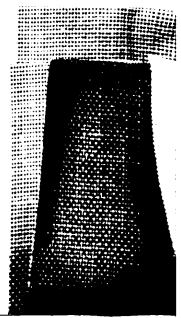
Գ.— Մեր դիտողութիւններն Ազգային
Պատուիրակութեան ուղարկած առաքե-
լութեան կազմի մասին նպատակ չունին

առաքելութեան մերժումը: Մենք կարծում ենք, որ բանակցութիւնների յաջողութեան համար իսկ աւելի օգտակար կը լինէր առաքելութեան մէջ տեսնել Ազգային Պատուիրակութիւնը կազմող բոլոր հոսանքներից ներկայացուցիչներ:

Այս բոլոր դիտողութիւնները, սակայն, ամենեւին արգելիչ չեն շարունակելու համար բանակցութիւնները: Մեր նրպատակը չէ առաքելութեան որեւէ անդամի կամ ամբողջութեան դէմ որեւէ առարկութիւն հանել: Որքան եւ թերի լինէր կազմուած Ազգ. Համագումարն ու Պատուիրակութիւնը, տուեալ պայմաններում նրանք նանաչուած են արեւմտահայերի ներկայացուցչութիւն, եւ մեր անկեղծ փափաքն է գտնել համաձայնութեան գետին երկու հատուածների միջեւ:

Յուսալով, որ ներկայ բացատրութիւնները բաւական կը լինեն ցրելու համար ձեր տարակուսանքները՝ սպասում ենք ձեր պատասխանին մեր կողմից ներկայացուած հակառաջարկներին, որպէսզի կարելի լինի գումարել նիստ՝ ցանկալի վախճանին հասցնելու համար սկսուած բանակցութիւնները:

Յարգանքով՝ Ս. ՎՐԱՑԵԱՆ

Այս բացատրութիւնները միանգամայն սպառում էին հարցը: Անհրաժեշտ էր մեր որոշ կերպով ներկայացուած առաջարկներին տալ նոյնքան որոշ պատասխան: Այդ նպատակով գումարում են էլի երկու պաշտօնական եւ մի քանի անպաշտօն նիստեր եւ, սակայն, համաձայնութեան գետին հնարաւոր չի լինում գտնել՝ չնայած, որ մեր կողմից լինում են մի քանի շեղումներ եւս:

ՀԱՄԱՁԱՅՆՈՒԹԻՒՆԸ ՉԿԱՅԱՑԱԻ

Այդ պաշտօնական եւ, մանաւանդ, անպաշտօն նիստերում, վերջի վերջոյ, մենք եկանք կանգնեցինք հետեւեալ պայմանների վրայ.

Ա.— Ներկայ Պարլամենտը պետական բիւզջէն քննելուց եւ վաւերացնելուց յետոյ 1—2 ամսով արձակուրդ կ'ստանայ:

Բ.— Ամիջապէս կը ձեռնարկուի լրացուցիչ ընտրութիւնների. կ'ընտրուեն 51 արեւմտահայ պատգամաւորներ եւս:

Գ.— Ընտրութիւնները կը կատարուեն Հայաստանի ընտրական օրէնքներով, տեղական պայմաններին յարմարեցնելով:

Դ.— Ընտրական գործի կազմակերպութիւնն ու ղեկավարութիւնը կ'ստանձնէ Պօղոս Նուպարի Պատուիրակութիւնը:

Ե.— Միացեալ Կառավարութիւնը կը կազմուի անմիջապէս, բայց եթէ պահանջեն, կարելի է կազմել եւ բիւզջէի քննու-

թիւնը վերջացնելու ու Պարլամենտի դա-
դար ստանալու ժամանակ :

Ձ.— Կառավարութիւնը կը կազմուի 9
նախարարից — 5 Դաշնակցական, 4 ոչ-
դաշնակցական : Վարչապետը Դաշնակցա-
կան : Համաձայն ենք, որ արտաքին գոր-
ծոց նախարարը լինի Պօղոս Նուպարը :

Է.— Երաշխաւորում ենք, որ Միացեալ
Կառավարութիւնը կը մնայ մինչեւ լրաց-
ած Պարլամենտի գոյութիւն ունենալը :

Ը.— Համաձայն ենք, որ Միացեալ
Պատուիրակութեան նախագահը լինի Պօ-
ղոս Նուպարը : Համաձայն ենք, որ Միաց-
եալ Պատուիրակութեան մէջ Դաշնակցա-
կանները լինեն փոքրամասնութիւն :

Թ.— Համաձայնութեան ակտը կը յայ-
տարարենք այն մտքով, որ Տաճկահա-
յաստանն ու Խուսահայաստանը միացել
են միմեանց :

Պօղոս Նուպարի առաքելութեան վերջ-
նական պայմանները .

Ա.— Միացեալ Պատուիրակութիւն Պօ-
ղոս Նուպարի նախագահութեամբ :

Բ.— Միացեալ Կառավարութիւն 9 կամ
11 նախարարներից, որոնցից պատերազ-
մական նախարարը չէզոք, իսկ մնացեալ-
ները՝ կէս առ կէս— 4 արեւելահայ, 4 ա-
րեւմտահայ եւ 4 Դաշնակցական ու 4 ոչ-
դաշնակցական : Սակայն, «մենք կրնանք
նաեւ ընդունիլ 10 անձէ կազմուած կա-
ռավարութիւն մը Դաշնակցական բացար-
ձակ մեծամասնութեամբ» — 5 Դաշնակ-
ցական, 4 ոչ-դաշնակցական եւ պատե-
րազմական նախարարը չէզոք, «պայմա-

նաև սակայն, որ այդ կառավարութիւնը ամէն բացառիկ կարեւորութիւն ունեցող որոշումները — արտաքին քաղաքականութեան եւ ընկերային բարենորոգումներու վերաբերեալ որոշումները, ինչպէս եւ Պատուիրակութեան տրուելիք հրահանգները — կայացնէ երկու-երրորդի մեծամասնութեամբ, կամ լաւ եւս՝ եօթ ձայնով տասնի վրայ»:

Գ.— Պօղոս Նուպարին տալ արտաքին գործոց նախարարի պօրտֆէյլ կամ Հանրապետութեան գերագոյն ներկայացուցչի դերը:

Դ.— Ներկայ Սորհրդարանը պէտք է արձակուի մինչեւ արեւմտահայ պատգամաւորների ընտրութիւնը եւ նրանց երեք քաւորդի Յրեւան հասնելը: Կարելի է արձակուրդ տալ բիւզնէի քննութիւնից յետոյ, բայց կօալիցիօն կառավարութիւնն էլ գործի պիտի սկսէ Պարլամենտի արձակուրդից յետոյ:

Ե.— Արեւմտահայ պատգամաւորների ընտրութեան նախաձեռնութեան եւ ընտրական օրէնքի որոշման իրաւունքը պատկանում է Ազգ. Պատուիրակութեան եւ կամ կօալիցիօն կառավարութեան:

Զ.— Ներկայ Սորհրդարանը արձակուրդի ընթացքին կարող է վերստին նիստ գումարել բացառիկ խնդիրների առթիւ, պայմանաւ որ նշանակուած հարցից զատ ուրիշ որեւէ բանով չզբաղուի:

Է.— Համաձայնութիւնը կը յայտա-

րարուի այն մտքով, որ Ռուսահայաստանն է միացել Տաճկահայաստանին :

Եթէ այս երկու կողմերի պայմանները ուշադրութեամբ համեմատելու լինենք, կը պարզուի, որ, վերջ ի վերջոյ, անհամաձայնութեան գլխաւոր առարկան Պարլամենտի արձակուրդի ժամանակն է. մենք ասում էինք, որ Պարլամենտին արձակուրդ կարելի է տալ միայն որոշ ժամանակամիջոցով, օրինակ մէկ կամ երկու ամիս ժամանակով, նրանք պնդում էին, թէ արձակուրդը պէտք է լինի անորոշ ժամանակով: Մեր պնդելու գլխաւոր պատճառն այն էր, որ չի կարելի այսպիսի պատասխանատու ժամանակներ պետութիւնն առանց Պարլամենտի պահել, իսկ նրանք առարկում էին, որ կօալիցիօն կառավարութիւնն ու ներկայ Պարլամենտը չեն կարող միաժամանակ գոյութիւն ունենալ, որովհետեւ Պարլամենտը ունենալով կառավարութիւնից տարբեր կազմ, կարող է ուզած ժամանակը նրան տապալել: Մենք երաշխաւորում էինք, որ մինչեւ նոր կազմով Պարլամենտի գումարումը կօալիցիօն կառավարութիւնը չի տապալուի, սակայն այդ գոհացում չէր տալիս նրանց: Մեզ թւում է սակայն, որ մեր նկատումներն աւելի արդարացի են եւ հիմնաւոր, եւ յանուն համերաշխութեան նրանք պարտաւոր էին մէկ կողմ

թողնել ինչ որ զուտ ձեւական առարկութիւնները :

Կառավարութեան վերաբերմամբ էլ Պօղոս Նուպարի առաջելութիւնը դրել էր այնպիսի պայմաններ — երկու-երրորդի մեծամասնութեան հարց — որ փաստօրէն կառավարութիւնը վերածելու է անկամ, երերուն եւ անուժ մի մարմնի, մինչդեռ այժմ աւելի քան երբէք մեզ հարկաւոր է կամքի տէր եւ զօրաւոր կառավարութիւն՝ անչեղ ու վճռական գործելակերպով :

Բանակցութիւնների Գ-րդ նիստում մի անգամ էլ մեր պայմաններն ու բացատրութիւնները լսելուց յետոյ, Պրն. Վ. Թէքէեան եզրափակեց .

«Եզրակացնելով մեր բոլոր ստացած պատասխանները դրուած առաջարկներին՝ ես պէտք է հաստատեմ, որ համաձայնութեան ո՛չ մի կէտ չկայ վերջին առաջարկներուն վրայ, եւ կը մնայ, որ մենք գրաւոր կերպով արձանագրենք այդ : Ես այլեւս ռեւէ հնարաւորութիւն չեմ տեսնար միութիւն կայացնելու» :

Եւ յաջորդ՝ Գ-րդ ու վերջին նիստին, Նոյեմբեր 16-ին, «գրաւոր կերպով արձանագրուեց» միութիւն չկայանալը :

ՎԵՐՋԱԲԱՆ

Այսպէս, ուրեմն, մօտ քսան օր տեւող բանակցութիւնները վերջացան առանց

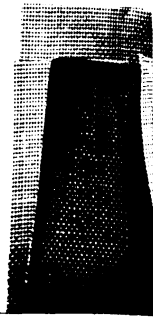

դրական արդիւնք տալու: Բանակցութիւնները վարող երկու կողմերն էլ, կարելի է ասել, հաւասար սրտցաւութեամբ եւ անկեղծութեամբ աշխատում էին համաձայնութեան գետին փնտռել, բայց եւ այնպէս կողմեր բաժանուեցին առանց հասնելու տրուած նպատակին: Ի՞նչ է դրա պատճառը:

Այժմ, երբ ես նորից ու նորից մտածում եմ բանակցութիւնների ընթացքի եւ դրուած հարցերի քննութեան եղանակի մասին, զալիս եմ նորից նոյն համոզման, ինչ որ ունէի բանակցութիւնները սկսելուց առաջ: Այսինքն՝ բանակցութիւնների յաջողութիւնն ու ձախողութիւնը կախած էր ոչ թէ դրուած պայմանների աւելի կամ պակաս լինելուց, այլ այն հոգեբանական նախադրեալներից, որ կողմերն ունէին միմեանց հանդէպ:

Ի՞նչ էինք մենք Նուպարեանների համար եւ Նուպարեանները՝ մեզ:

Թէեւ բանակցութիւնները տարւում էին չափազանց կօրեկտ ու զուսպ ձեւով, բայց պակաս չէին ակնարկներ, որոնք ցոլացնում էին փոխադարձ տրամադրութիւնները իրար վերաբերմամբ: Նուպարեանների համար մենք նախ եւ առաջ սօցիալիստներ էինք ու յեղափոխականներ, որոնք մեծ պետութիւնների աչքին վստահութիւն չունին: Եւ որովհետեւ նրանց

համոզումով Հայաստանի փրկութիւնը միայն մեծ պետութիւններից է կախուած, ապա, ուրեմն, սօցիալիստների մնալը պետութեան գլխին երբէք թոյլատրելի չէր:

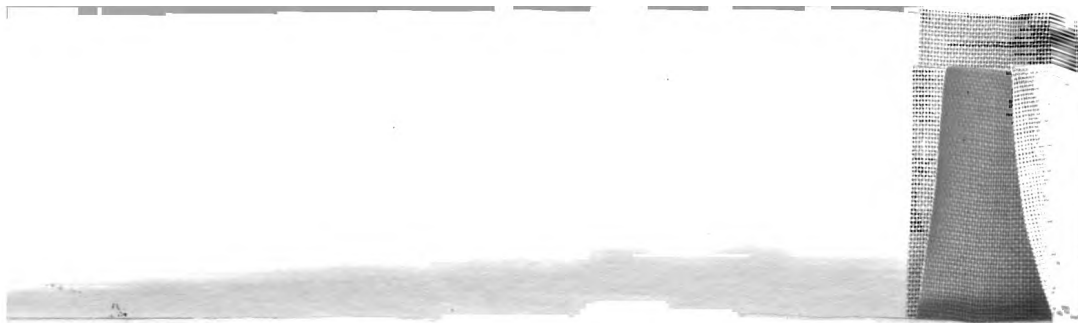
Բացի այդ, մենք իբրեւ սօցիալիստներ, պէտք է ձգէինք որոշ ընկերային բարենորոգումներ իրականացնելու, այն ինչ իրենց ներկայացրած հոսանքը՝ հայ մեծատունների եւ դրամատէրերի շրջանները, որոնց համար Հայաստանը ամենից առաջ նաեւ հարուստ շահաստան է, չէր կարող հաշտուել այն մտքի հետ, որ Հայկական պետութեան ղեկը իրենց ձեռքին չգտնուի:

Այս երկու արտաքին եւ ներքին պատճառներից դրդուած Պօղոս Նուպարի առաքեալները կասկածով ու չկամութեամբ էին նայում մեզ: Աւելացրէք դրա վրայ եւ մի շարք կուսակցական ճղճիմ հանդամանքներ, եւ ձեզ համար հասկանալի կը լինի հոգեբանական այն մթնոլորտը, որի մէջ յօրինուել են Պարիզից եկած չափազանցուած պահանջները:

Մեր տեսակէտը Հայաստանի ճակատադրի մասին մի քիչ այլ էր: Կարեւորութիւն տալով հանդերձ արտաքին ուժերին՝ մենք կարծում ենք, որ հայ ժողովրդի բախտն ամենից առաջ իր ձեռքին է գտնուում, շատ բան կախուած է հայերի

իրենց իսկ ցուցադրած կամքից ու կարողութիւնից : Յետոյ՝ Հայաստանի Հանրապետութիւնը մեզ ներկայանում է որպէս մի պետութիւն, որ ամենից առաջ հետապնդում է հայ ազգը կազմող հաւաքականութեան մեծագոյն մասի, աշխատաւոր ժողովրդի շահերի եւ իրաւունքների պաշտպանութիւնը : Հետեւաբար, մեր հասկացողութեամբ Հայաստանում պէտք է տիրեն տէմօկրատիկ՝ ժողովրդական կարգեր . քաղաքական ու տնտեսական խնդիրները պէտք է կարգաւորին այնպէս, որ ամենից շատ օգտուի հայ աշխատաւորութիւնը : Այսպիսով, ուրեմն, կառավարութիւնն էլ պէտք է յենուած լինի ժողովրդի վստահութեան վրայ եւ նպատակ ունենայ առաւելապէս ռամկավար խաւերի պահանջները :

Այս տեսակէտից ելնելով՝ մեզ համար դժուար հասկանալի եւ օտարոտի էին այն պահանջները, որ դնում էին Պօղոս Նուպարի ներկայացուցիչները, որոնք թէեւ, հասկանալի պատճառներով, ընդհանուր արեւմտահայութեան անունից էին խօսում, բայց, վերջի վերջոյ, չպէտք է մոռանալ, որ որոշ, հարուստ դասերի, այն էլ դաղութների ներկայացուցիչներ էին : Մեզ համար անընդունելի էր թւում այնպիսի մի դրութիւն, որ ազգի փոքրամասնութեան, մի քանի խմբակների կողմից

պայմաններ են թելադրում եւ ինչ որ կէս առ կէսի խնդիրներ դնում, առանց ծածկելու իրենց ցանկութիւնը ժողովրդական ընտրութեամբ կազմուած Պարլամենտը լուծուած տեսնելու :

Ահա երկու կողմերի այս մտայնութիւնն էր, իմ կարծիքով, գլխաւոր պատճառը անյաջողութեան: Եթէ Պարիզի առաքեալները մի քիչ աւելի ուղիղ գնահատէին երկրի վիճակը եւ ընդունէին, որ իրենց եւ Հայաստանի Հանրապետութեան տեսակարար կշիռը միեւնոյնը չէ, եթէ նրանք մի քիչ աւելի համեստ ծրագիրներով ներկայանային, հաւանաբար ուրիշ արդիւնք կ'ստացուէր: Նրանք այդ հեռատեսութիւնը, դժբախտաբար, չունեցան, եւ հետեւանքը բոլորիս աչքի առջեւ է:

Պէտք է այստեղ յիշել եւ մի ուրիշ հանգամանք. կօալիցիօն կառավարութեան փորձ մենք արդէն ունէինք, եւ փորձի վրայ հիմնուած՝ եկել էինք այն համոզման, որ ամենավատ միատարր կառավարութիւն աւելի լաւ է, քան ամենաուժեղ անձերից կազմուած կօալիցիօն կառավարութիւնը: Եւ եթէ կրկին անդամ մենք համաձայնում էինք կօալիցիօն կառավարութիւն ստեղծել, դրա պատճառն այն էր, որ մենք կամենում էինք երկու հատուածների միութիւնն իրականացած տեսնել: Մեր նպատակն էր, քա-

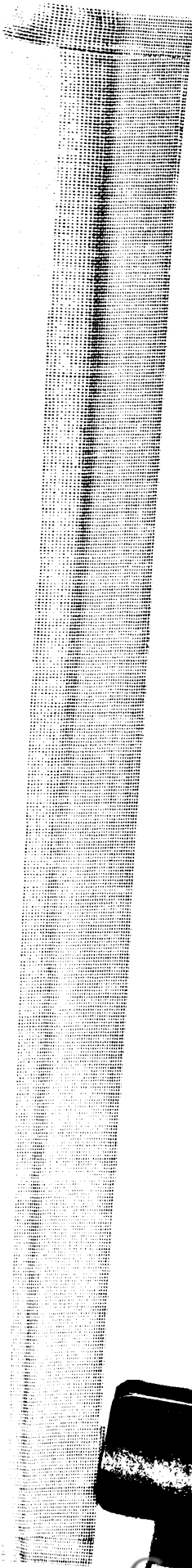
ղաքական ներկայ փափուկ վայրկեանին, վերացնել մէջտեղից Հատուածական պայքարները եւ գոյացնել Ամբողջական Հայաստանի ամբողջական Պարլամենտն ու Կառավարութիւնը, այն ձեւով, որ ոչ ոքի կողմից առարկութիւն չվերցնէ: Բայց միեւնոյն ժամանակ մենք չէինք կարող թոյլ տալ, որ յանուն կօալիցիայի ստեղծուի քառակուսի անիւներով մի սայլ, որ ընդունակ չլինի շարժուելու: Այս նկատմաներով էր, որ մենք պնդում էինք կառավարութեան մէջ որոշ մեծամասնութիւն ունենալու պահանջի վրայ: Յանուն միութեան էր, որ մենք համաձայնում էինք կարեւոր զիջումներ անել:

Համաձայնութիւնը տեղի չունեցաւ, եւ հանգիստ սրտով կարող եմ ասել, ո՛չ մեր պատճառով: Մեր խորին համոզումն է, որ հեռու չէ այն ժամը, երբ կեանքն առաջ կը բերէ միութիւնը, իսկ մինչ այդ վերջացնենք մեր յօդուածաչարքը այն խօսքերով, որով ես փակեցի բանակցութիւնների վերջին նիստը.

«Յոյս ունենք, որ համաձայնութիւն չկայացնելը պատճառ չի լինի, որ բոլորս համերաչխ եւ միաբերան առաջ չտանենք այն դործը, որի միակ նպատակն է Միացեալ եւ Անկախ Հայաստանի գաղափարի իրականացումը»:

(վերջ)

UNIVERSITY OF MICHIGAN-DEARBORN

3 9076 00294 3905